

5. POLITIKAI HELYZET AZ EURÓPAI SZTYEPPÉN A KR. E. I. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN – A KR. U. I. SZÁZADBAN

1. AZ AL-DUNAI HELYZET BOIREBISTAS IDEJÉN

Mint láttuk, Hérodotos után csak jó néhány száz évvel később találkozunk az Észak-Pontus törzseinek módszeres leírásával, mégpedig Strabónnál (78. kép). Felsorolásából a Kr. e. II–I. század fordulójának etnikai/néprajzi térképe rajzolódik ki a Duna és a Dnyeper közt.³⁰⁸ A Kr. e. I. század második felében jelentős változások színtere volt az Észak-Pontus. Az írott források és a régészeti leletek alapján kialakított kép ismét alapvetően változott.

Az előző fejezetben a roxolánokkal kapcsolatban már felbukkant nagy pontusi király, Mithridatész Eupator (82. kép) birodalomépítési tervei megvalósítása során több háborút vívott Rómával, amelyekben a Fekete-tenger partvidéki barbárokat is sikerült szövetségeseinek megnyernie. Nagyra törő vállalkozásaira jellemző, hogy fontolóra vette az Itáliába való behatolás lehetőségét. Váltakozó sikerei után a Kr. e. 60-as években hadiszerencséje fokozatosan elhagyta. Egymást követték a csapások: szövetségesei elpártoltak tőle, 63-ban a Bosporusi Királyságot még egy földrengés is sújtotta. A rómaiak ekkor már Pantikapaiont (87. kép) ostromolták, fia, Farnakész pedig elárulta. Hogy a vereséggel járó megaláztatást elkerülje, a király testőrparancsnokával megölette magát. Fia a rómaiak hálája jeléül már csak a Bosporusi Királyságra tarthatott igényt. A Pontusi Királyság többé nem egyesült a Bosporusival.³⁰⁹

Evezzünk most a Fekete-tenger északnyugati partvidékére, az Al-Dunához! Vita folyik arról, hogy mikor került trónra (a 60-as vagy az 50-es években) Boirebistas – a név egy másik változata Burebista –, de bármikor volt is ez, a dákok uralkodója az 50-es évek második felében, illetve a 40-es évek elején, talán 55 és 48 között kiterjesztette uralmát messze keletre. Eljutott a Dél-Bug torkolatánál fekvő görög kolóniáig, Olbiáig, meghódította azt, és végig a Fekete-tenger nyugati partvidékének többi hellén városát is egészen Apolloniáig.³¹⁰ A rövid életű geta-dák királyság hamarosan összeomlott. „Boirebistast különben, mielőtt még a rómaiak hadat indítottak volna ellene, néhány lázadó megbuktatta, utódai pedig az országot több részre osztották. Most, amikor Augustus Caesar hadsereget küldött ellenük, öt részre voltak szakadva, annak idején pedig négy részre. Az ilyen részekre bomlás időről időre alkalmasszerűen más és más formát ölt.”³¹¹ Akár meggyilkolták a dák monarchát – ahogyan ezt többen feltételezték –, akár nem, akár Caesar halála előtt hullott részeire a birodalma, akár utána, annyi bizonyos, hogy a Kr. e. 40-es évektől kezdve vagy röviddel ezután a korábbi helyzet megváltozott.³¹²

³⁰⁸ Meg kell persze itt jegyeznünk, hogy ez a kép korántsem teljesen egyértelmű. Figyelembe kell vennünk egyfelől, hogy az általunk tárgyalt korban az olyan fogalmak, mint etnikum, nép stb. mást jelentettek, mint a ma embere számára; másfelől minden esetben a kiindulópontot a görög/római szerzők leírása jelenti, akiknek csak több-kevesebb fogalma volt a sztyeppe – és az Alföld – népi összetételéről, illetve egyáltalában ezekről a népekről. Anélkül, hogy a kérdésre részleteiben kitérnénk, lásd ezzel kapcsolatban pl. DOBESCH 1995., konkrétan az al-dunai népekről pl. HIND 2007.

³⁰⁹ TACIT. Germ. 186–205.

³¹⁰ Uralomra kerüléséről eltérő nézőpontok alakultak ki, de a görög városok meghódításának dátumában az egyes kutatók közel azonos véleményre jutottak (lásd ALFÖLDI 1943. 10., CRIŞAN 1978. 43–54., 81–86., 122–130., CRIŞAN 1980. különösen 79–97., 216.). Ezzel az eseménnyel hozható összefüggésbe, hogy közel egy évszázadra megszűnik a pénzverés, és csak majd a Kr. u. I. század közepén indul meg újra az érmekibocsájtás, amikor a város elismeri annak a Farzoiosnak az uralmát, akiről az alábbiakban bővebben ejtünk szót (KARISKOVSZKIJ 1988. 108.).

³¹¹ STRABÓN VII.3.11. Ugyancsak az ő adata (VII.3.13.) alapján a dák haderő 200 ezer főről 40 ezerre csappant. Ha az adatok nem is feltétlenül megbízhatóak, jól jelzik a dákok meggyengülését (vö. KULAKOVSKIJ 2000. 55.).

³¹² A Boirebistas bukása és halála körüli problémákkal kapcsolatos kutatás eredményeit összefoglalta CRIŞAN 1980. 443–450. – a korábbi irodalommal, ALFÖLDI 1942. 145.

92. kép • Cotiso vagy Coson verete
(<http://www.acsearch.info/record.html?id=461861>
alapján, 2012. április 2.)

Az események a források gyakran csak odavetett és homályos utalásai alapján csupán feltételesen rekonstruálhatóak, mivel túl sok a hiányzó mozaikkocka. Az azonban még e töredékes adatokból is világos, hogy az Al-Duna-vidék feletti uralom fokozatosan átcsúszott a meggyengült dákok³¹³ kezéből a basztarnákéba, akiket végül a szarmaták szorítottak vissza(?). A rómaiak lépésről lépésre szerezték meg a Dunától délre fekvő területek feletti ellenőrzést, aminek megkoronázása majd az illyricumi és a szomszédos régiók – Pannonia, Moesia, Thracia és végül Dacia – provincializálása lett. Boirebistas utódai – Dicomes, Cotiso vagy Coson, Scorilo – Róma számára továbbra is veszélyes ellenfelek voltak. Egy ideig még sikerült megtartaniuk keleti területeiket – Cotiso (Coson) Olbiában még Brutus denarjait utánzó aranypénzt veretett (92. kép)³¹⁴ –, azonban fokozatosan visszaszorulnak. Kr. e. 29-ben M. Licinius Crassus, Macedonia helytartója vezette a dákok ellen a római seregeket. Vitatott időpontban, de talán egy évtizeddel vagy legalábbis nem sokkal ezután Cornelius Lentulus kergette ki a dákokat a későbbi Moesia területéről és alighanem a Duna előteréből is. Kr. e. 13-ban egy római szenátor (valószínűleg M. Vinicius) győzte le csatában a dákokat és basztarnákát.³¹⁵ Kr. e. 10-ben a befagyott Duna jegén keresztül törtek be a dákok.³¹⁶ A meg-megújuló dák betörések hátterében már a jazigok további nyugati mozgását sejtethetjük – erre a Kárpát-medencei foglalást tárgyaló fejezetben visszatérünk.

2. A SZARMATÁK TERJESZKEDÉSE A KR. E. I. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN – A KR. U. I. SZÁZADBAN

GETA–DÁK–SZARMATA SZOMSZÉDSÁG AZ AL-DUNA VIDÉKÉN

Mindezek az események – elsősorban a rómaiak dák ellenes expanziója – megváltoztatták a Dnyepertől nyugatra fekvő vidékek barbárjainak helyzetét. A terület urai még egy darabig feltehetőleg a dákok, majd a basztarnák voltak, de a szarmaták alighanem már tömegesen lépték át a Dnyepert és terjeszkedtek nyugat felé, hamarosan elérve az Al-Duna vidékét.³¹⁷ Egyébként mind a szarmaták, mind a basztarnák keveredtek a szomszédos területek lakóival. „...a szekérlakó skythák és sarmaták. Ezek a népek és a bastarnák most is keverednek a thrákokkal, jobbadán az Istroszon túliakkal, de az azon innen lakókkal is; ez utóbbiakkal

³¹³ STRABÓN VII.3.1.

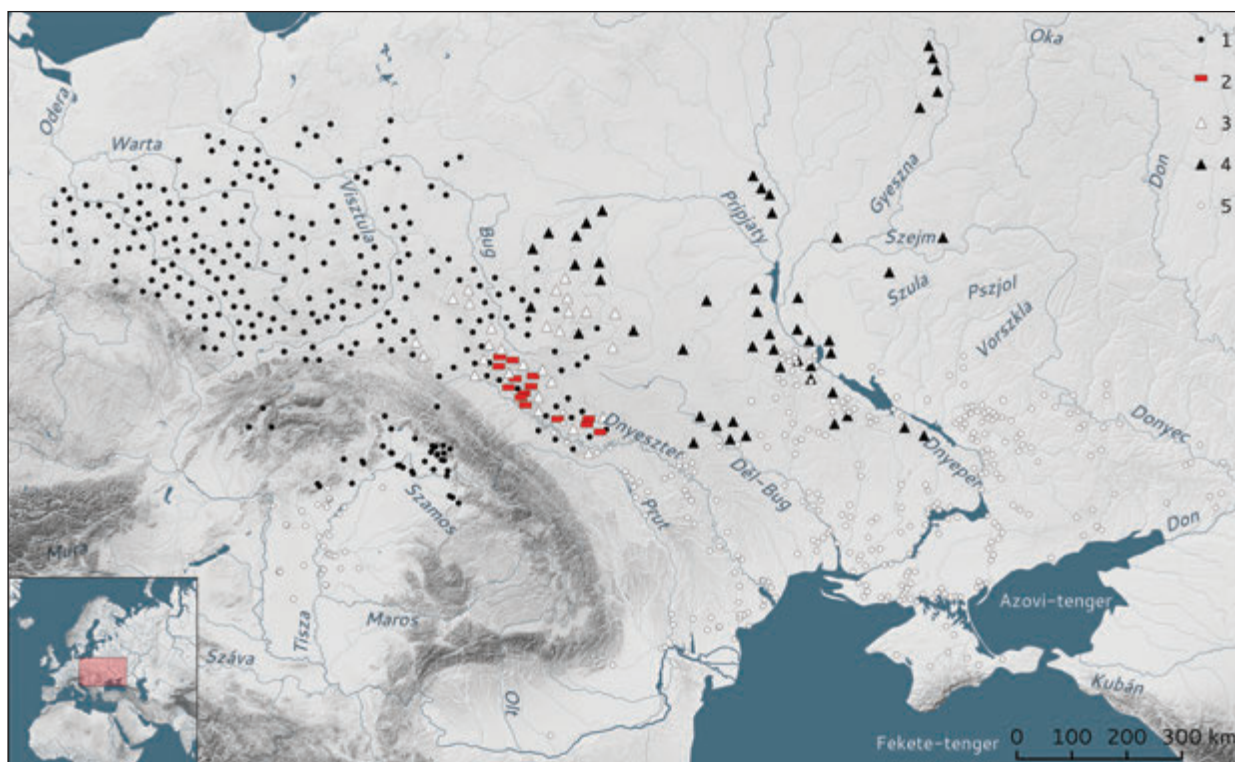
³¹⁴ ALFÖLDI 1943A. 17.

³¹⁵ ALFÖLDI 1942. 146., MÓCSY 1975. 23–27., MÓCSY–FITZ 1990. 32–33. – mindhárom az események értékelésével és bő irodalommal. A dákok szempontjából tárgyalja az eseményeket VÉKONY 1989. 75–79.

³¹⁶ DIO LIV.36.2.

³¹⁷ Harmatta János elképzelése szerint a szarmaták már a Kr. e. II. század végén megjelentek a Dunától délre, amit az ezüstművek északnyugat-bulgáriai, illetve erdélyi előfordulása bizonyítana (HARMATTA 1949. 33., HARMATTA 1970. 26–29., 37–38.). Elképzelését azonban újabb adatok nem támasztják alá.

persze kelta törzsek is vegyülnek, a boiosok, skordiskosok és tauriskosok.”³¹⁸ A basztarnáknak egyébként „a vegey házasságok következtében külsejük némileg a szarmatákéhoz torzul.”³¹⁹ A kevert thrák–basztarna lakossággal azonosítják a Dnyeszter–Prut–Szeret középső folyása mentén megtelepedett Poieniști–Lukasevka kultúrát (93. kép 2.), amely a Kr. e. I. század végéig követhető, vagyis a szarmaták al-dunai expanziójáig.³²⁰

93. kép • A szarmaták szomszédai az Al-Dunánál a Kr. u. I–II. században 1: Przeworsk kultúra, 2: Poieniști–Lukasevka kultúra 3: Lipica kultúra, 4: Zarubinci kultúra, 5: szarmata (ARHEOLOGIA 1986. karta 1. alapján)

A régészeti anyagban a szarmata terjeszkedés egyértelműen kimutatható ebben az időszakban, ti. a Dnyepér és a Duna közti területen ugrásszerűen megnő a Kr. u. I. század közepétől a szarmata leletgyűjtések száma.³²¹ Párhuzamosan ezzel megfigyelhetjük az ún. Zubovszkij–Vozdvizsenszkaja csoport kialakulását a Kubán déli partján, és az északi parton a „Zolotoje kladbisce” (= „Arany temető”) temetkezéseinek megjelenését.³²²

A Kr. e. I. század végétől a szarmaták kezdtek fenyegetést jelenteni a Zarubinci kultúra (93. kép 4.) Középső-Dnyepernél élő csoportjai számára.³²³ Ezt megelőzően viszonyuk valószínűleg békés, sőt szövetséges lehetett. Ekkor viszont a vidék erődített telepein (pl. Babina Gora, Monasztirek, Hodoszovka stb.) pusztulási rétegek keletkeztek. A lakosság a környék mocsaras részeire menekült vagy visszahúzódott északra, az erdős területekre. A Zarubinci kultúra földvárainak támadóit az ott talált szarmata nyílhegyek alapján

³¹⁸ STRABÓN VII.3.2.

³¹⁹ TACIT. Germ. 46.

³²⁰ KASZPAROVA–MAKSZIMOV 1993. 92–95.

³²¹ GROSU 1990., BICHER 1993.

³²² SCSUKIN 2000. 223.

³²³ A kultúra hordozóinak etnikai meghatározása komoly nehézségekbe ütközik. A basztarnákkal és a szlávokkal egyaránt kapcsolatba hozták. A mi szempontunkból itt most csak a szarmaták északnyugati terjeszkedése miatt érdekes e kultúra. A legfrissebb összefoglaló további részletes irodalommal: MAKSZIMOV 1993.

azonosítják.³²⁴ A szarmaták nyugati expanziójához kapcsolják, hogy kb. a Kr. u. I. század közepére válságba került a „klasszikus” Zarubinci kultúra, az I. század folyamán megszűntek a temetői,³²⁵ és nagyjából ebben az időben zajlott a jazigok bevándorlása a Magyar Alföldre (erre a későbbiekben részletesen kitérünk). Ugyanakkor a középső-Dnyeper-vidéki erdős sztyeppén, a későbbi zarubinci emlékekben, a Kr. u. I–II. századi leletek között gyakran tűnnek fel olyan szarmata tárgyak, amelyek alapján feltételezik, hogy a nomádok rendszeresen beházasodtak az alávetett helyzetű, letelepedett zarubinci népességbe.³²⁶

Az ezredforduló előtt a szarmatákra vonatkozó megszaporodó forrásokból tudjuk, hogy Kr. e. 16-ban betörték a Duna jobb partjára, ahonnan Lucius Tarius Rufus macedoniai helytartó visszaűzte őket az Istroszon túlra.³²⁷ Közvetlenül az ezredforduló után (talán Kr. u. 1–4 között) „A szarmaták lovakon száguldoznak a tág mezőkön.” Cn. Cornelius Lentulus „egymagában is képes volt távol tartani őket a Dunától” – ahogy Lucius Annaeus Florus írja.³²⁸ Kr. u. 6-ban újabb szarmata betörésről értesülünk. A pannon lázadás idején Caecina Severus, a moesiai sereg parancsnoka kénytelen volt visszatérni állomáshelyére, mivel Moesiát (még a provincia megalapítása előtt) a dákok és a sauromaták fosztogatták.³²⁹ Augustus meg is emlékezik feliratában a térség barbár népeiről, köztük a szarmatákról: „A mi barátságunkat keresték követeik útján a bastarnák és a skythák, valamint a Tanaiszon innen és túl élő szarmaták királyai...”³³⁰

A szarmaták al-dunai jelenlétére utal Pomponius Mela is, aki Kr. u. 44 körül Sarmatiáról leírja, hogy az az Istrosig tart és a szarmaták lakják.³³¹ Ugyancsak a 40-es években Quintus Curtius Rufus a Thráciától ÉK-re lakó szkítákat a szarmaták egy részének nevezi, vitatkozva azokkal, akik szerint nem tartoznak a szarmatákhoz: „A Thráciától nem messze élő szkítha néptörzs területe keletről északra húzódik, de a szarmaták földjével nem szomszédos, mint egyesek hitték, hanem annak egy részét alkotja. Ez a néptörzs még az innen egyenes irányban észak felé folytatódó, az Isztroszon túli vidéket is megszállta, mely Baktriával, Ázsia végső határvidékével szomszédos.”³³² Seneca is azt írja, hogy „...a szarmata és római (földet) a Duna választja szét...”³³³ Plinius pedig egyenesen a Dunától délre is említi őket.³³⁴

Mint az a fentiekből már kiderült, az Al-Duna-vidék másik jelentős népcsoportja a szarmaták mellett a geták vagy dákok voltak. Legfontosabb forrásunk ebből az időszakból a Kr. u. 8 és 17 között Tomiba (ma Constanța) száműzött Ovidius. Ő három barbár nevet emleget műveiben: a szkítákét, a szarmatákét és a getákét. A szkíta elsősorban már csak mint földrajzi meghatározás szerepel nála. Az alapvető barbár lakosság még a geta,³³⁵ de komoly szerephez jutottak ekkor már az Al-Duna előterében a szarmaták is. „...mert ismert nekem szarmata és geta nyelv” – írja Ovidius.³³⁶ A szarmaták összesen 31 helyen szerepelnek nála.

³²⁴ MAKSZIMOV 1990. 19., SCSUKIN 1994. 196. – további irodalommal.

³²⁵ SCSUKIN 1994. 232.

³²⁶ SZINYICA 2008. 18–19.

³²⁷ DIO LIV.20.3. Az alább következő eseményekről beszámol ALFÖLDI 1942. 180–181. a forráshelyekkel és a rájuk vonatkozó irodalommal.

³²⁸ FLORUS EPIT. IV.12.

³²⁹ DIO LV.30.4.

³³⁰ MON.ANC. 31.

³³¹ POMP. MELA DE CHOR. III.28.

³³² CURT. RUF. VII.7.3.

³³³ SEN. NAT.QUEST. Prologus 9. (Lásd még a 244. jegyzetet!)

³³⁴ PLIN. NH IV.11.41. – A szkíták mellett a Duna jobb partján laknak a „szarmata arraei, akiket areata-nak neveznek”.

³³⁵ Az ÉNy-Pontus görög városainak régészeti anyaga is arról tanúskodik, hogy már a római kor előtt állandó barbár – szkíta és geta/ dák – jelenléttel kell számolnunk. Erre utal a Tyrasban talált, a két kultúrára jellemző korong nélkül készült kerámia, amely a helyi görög edényanyaggal együtt kerül elő, valamint említhetünk még különböző kultusztárgyakat: főként antropomorf idoloikat és terrakottákat. Míg a szkíta leletek inkább kereskedelemből származó tárgyaknak tűnnek (mészes-, illetve tejesbödönök), addig a geta/dák kerámia összetétele helyenként teljes háztartási készleteket tükröz. (OSZTAPENKO 2011.)

³³⁶ OVIDIUS EP. III.2.40.

A getákat a Duna jobb, a szarmatákat a bal partjára helyezi.³³⁷ Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a szarmaták átkeléseit emlegeti a befagyott Dunán Tomi környékére,³³⁸ ugyanakkor a geták egyszer sem szerepelnek az Istros túlsó oldalán, vagyis a geták alighanem az Al-Dunánál beszorultak Dobrudzsába, a bal parton pedig már a jazigok és a basztarnák éltek egymás szomszédságában. A szarmatákon belül nevesítve Ovidiusnál a jazigokat találjuk.³³⁹ A szarmaták és a kis szkítiai geták jó kapcsolatban álltak, szövetségesek voltak.

Ovidius leírásai alapján Scythia Minor (Kis Szkítia) városainak életében ők játszották a barbárok közül a vezető szerepet. A Kr. e. I. század utolsó harmadában, Boirebistas bukása után kisebb királyok irányították az itt élőket. Így Dobrudzsa déli részén Roles, a középső területen Dapyx, a Duna deltájánál, északon pedig Zyraxes. Utóbbi kettő részt vett a Marcus Licinius Crassus elleni harcban, amikor ő Kr. e. 29–27-ben Alsó-Moesia geta törzsei ellen indult. Roles ezzel szemben a rómaiak mellé állt, és így ő irányította a továbbiakban néhány évtizedig a dobрудzsai getákat. Nem sokkal később azonban Kis Szkítia a rómaiakkal szövetséges odriszok kezére jutott, akikkel a geták többször megütköztek. Így pl. Aigisos (ma Tulcea) városnál a Duna deltájában, amelyet csak a thraciai király, Cotys szerzett vissza tőlük Kr. u. 12-ben.³⁴⁰ A geták újabb támadásai miatt a dunai római flottát is be kellett vetni Vitellius vezetésével.³⁴¹ Ugyancsak kemény harcok folytak a rómaiak és a geták közt Troesmis városáért.³⁴² 46-ban a területből létrehozták Thracia provinciát.³⁴³

Mindez persze nem jelentette a dák veszély megszűnését Róma számára. A fő ellenség a Kárpát-medencében és annak előterében továbbra is ők maradtak. Nem véletlen, hogy az al-dunai szarmata mozgólódások gyakorta kapcsolódtak a dákokéhoz. A rómaiak a dák kérdés megoldását folyamatosan szem előtt tartották egészen Traianus uralkodásáig, akinek végül sikerült megoldania a helyzetet. Addig azonban még több próbálkozásra van adatunk. Az Al-Dunánál nyilván csillapítólag hatott a barbárokra, amikor például Augustus uralkodása idején „telepített át Aelius Catus az Istros túlsó partjáról a getáktól 50 ezer embert Thrákiába.”³⁴⁴ Hasonló megoldással kísérletezett Tiberius Plautius Silvanus moesiai helytartó Nero császár uralkodásának végén. Tiburi elógiuma (sírfelirata) kiemelkedő tettei között felsorolja, hogy „Moesia ... provinciába a Danuvius túlsó [északi] partján élők sokaságából több mint százezer embert hozott át feleségeikkel, gyermekeikkel, fejedelmeikkel és királyaikkal együtt, hogy adót fizessenek”.³⁴⁵ Ezzel kapcsolatban feltételezik, hogy a keletről érkező új szarmata hullám elől menekülő törzsekről van szó.³⁴⁶

Az sem jelentette a probléma megnyugtató rendezését Róma számára, amikor hosszú diplomáciai és katonai előzmények után határát sikerült előretolnia a Dunáig.³⁴⁷ Tudunk róla, hogy Tiberius (14–37) uralkodása vége felé „a dákok és sarmaták feldúlják Moesiát”.³⁴⁸

³³⁷ Vö. Podoszinov 1976. 38–39.

³³⁸ OVIDIUS TR. III.10.33. Harmatta János kiindulva ugyanebből az Ovidius közlésből feltételezte róluk, hogy azért ilyen gyakoriak az átkeléseik, mivel téli szállásuk (legalábbis részben) a Duna jobb partján, Dobrudzsában keresendő (Harmatta 1970. 25.). Érvei azonban nem meggyőzőek, a régészeti anyag sem utal tartós szarmata jelenlétre a Duna jobb partján.

³³⁹ OVIDIUS TR. II.191. (cizíges-ként elírva), OVIDIUS EP. I.2.77., IV.7.9., OVIDIUS IBIS 135. Ovidiusnak a három etnikumról – a szkítáról, getáról és szarmatáról – szóló említéseit részletesen értékelte Gostar 1961., Podoszinov 1976., Kuklina 1999., Hind 2007. 242.

³⁴⁰ OVIDIUS EP. I.8.15.

³⁴¹ OVIDIUS EP. IV.7.19.

³⁴² OVIDIUS EP. IV.9.75–81.

³⁴³ DIO LI.24–26., Podoszinov 1976. 33–34.

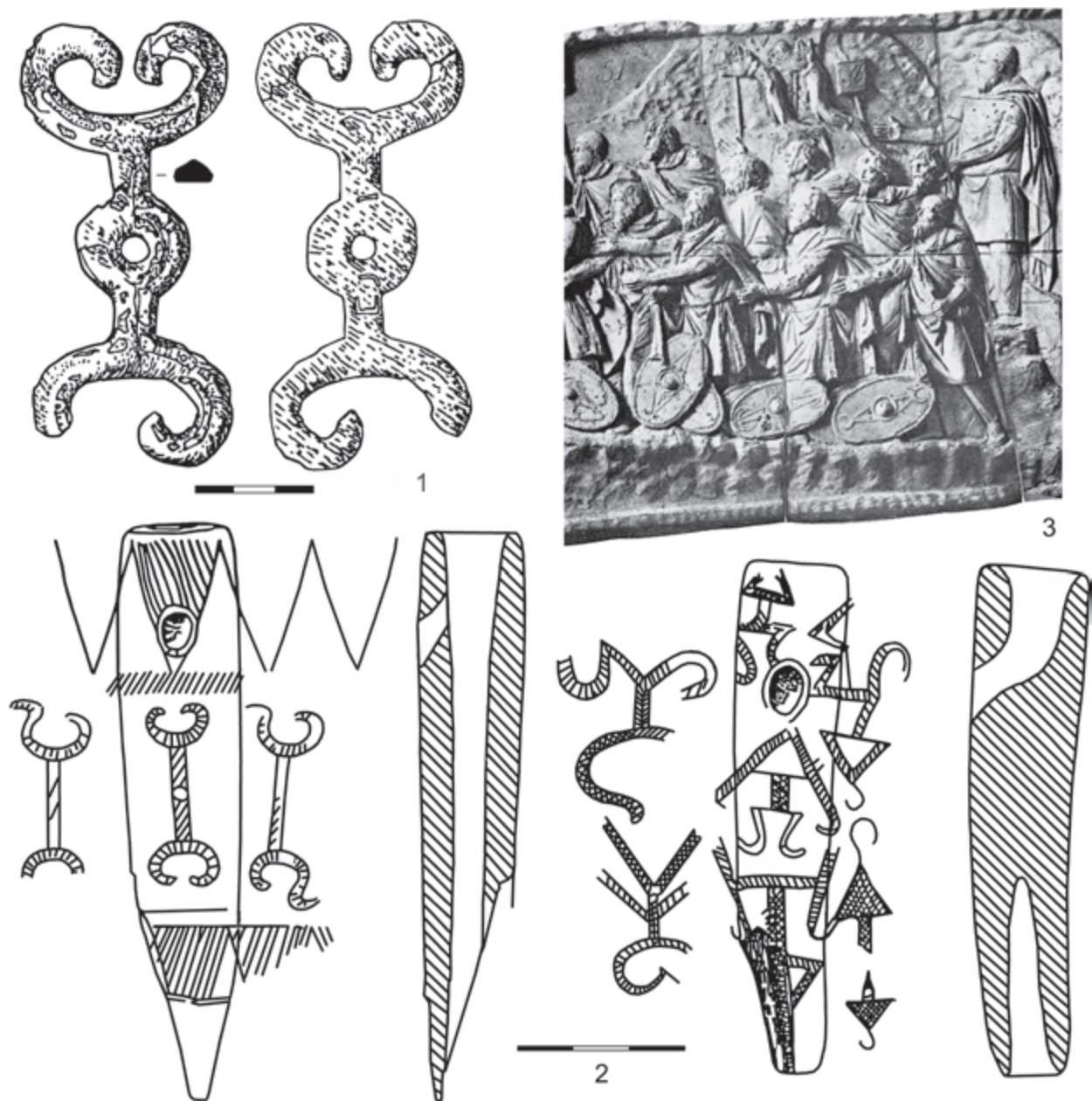
³⁴⁴ STRABÓN VII.3.10.

³⁴⁵ CIL XIV.3608. (magyarul lásd Borzsák 1963. N. 87. 227–228.) – Levick 1985. 31.

³⁴⁶ Az esemény keltezése vitatott, mivel nem világos, hogy Plautius Silvanust mikor nevezték ki helytartóvá Moesiában. A fentiek Kr. u. 57 és 60 között történtek. Az eseményekhez és keltezésükhöz lásd Vinogradov 1994. 164–165. – további irodalommal, Mócsy 1974. 66.

³⁴⁷ Mócsy 1975. 35–36.

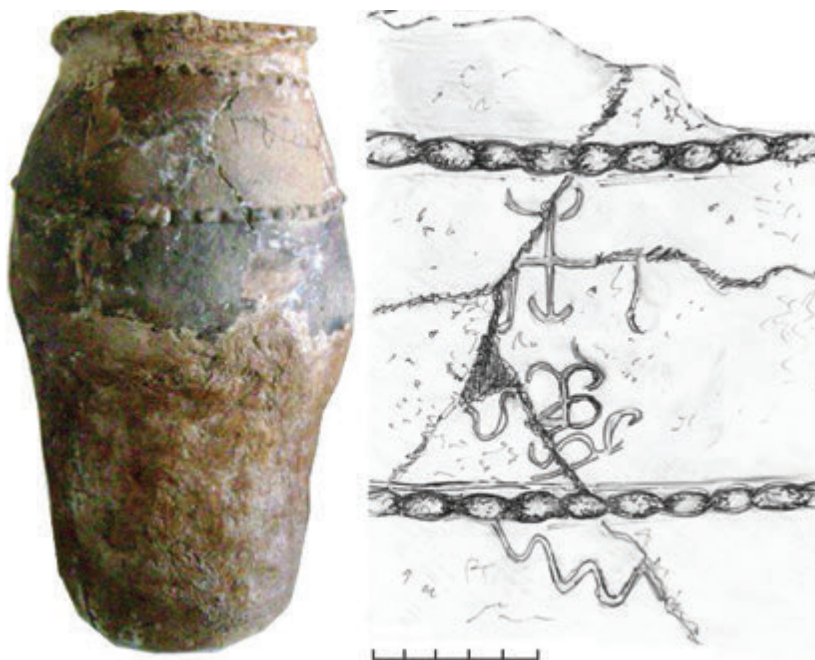
³⁴⁸ Sueton. Tib. 41., Alföldi 1942. 181., Vinogradov 1994. 151–152.

94. kép • Szarmata hatásként értékelhető tárgyak dákoknál. Ezek elsősorban a dávakon sűrűsödnek 1: Ocnîța – tamga alakú aranyozott vastárgy (zabla oldaltag?) (BABEȘ 1999. Abb. 1. alapján), 2: Sárkányos zászlókkal felvonuló dákok Traianus oszlopán (CICHORIUS 1896/1900 Taf. 55., Bild LXXV. alapján), 3: Poiana – tamgákkal bekarcolt szarv (BABEȘ 1999. Abb. 2. alapján)

A geta/dák–szarmata viszony fontos vonatkozására világított rá C. Beldiman, aki összegyűjtötte a Kr. u. I–II. századból a Románia területén talált „tamga”-szerű jeleket (16 lelőhely 35 szimbóluma). Vizsgálatából kiderült, hogy ezek egy része – kisebb hányaduk – pontusi eredetű tárgyon jelentkezik, a többség azonban az autochton lakosság emlékein (94–95. kép). Mindez igen szoros kapcsolatra utal a szarmaták és a geta-dákok között. A tamgák elterjedése elsősorban a Déli- és Keleti-Kárpátokban koncentrálódik, ÉNy-Erdély területén jelentkezésük csak szórványos.³⁴⁹

³⁴⁹ BELDIMAN 1990. Újabbán Şiria / Világos lelőhelyről közöltek egy dák tárolóedényt, melyen 5 tamga látható (95. kép), illetve e jelek párhuzamait gyűjtötték össze a dák területről, kiegészítve ezzel Beldiman gyűjtését (BERZOVAN–PĂDUREANU 2010.). Ez utóbbi publikáció szerint Románia területéről tamgákkal telerótt ún. „enciklopédiák” is ismertek, például Ditrău / Ditró lelőhelyről és a Stănişoarei / Esztena-hegységből (BERZOVAN–PĂDUREANU 2010. 61.).

95. kép • Tamgák a Sziáriában talált dák tárolóedényen (BERZOVAN-PĂDUREANU 2010. Fig. 3. és Fig 5. alapján)

3. „AORSZIA NAGY KIRÁLYAI” A SZARMATA TÖRZSEK PLINIUS KORÁBAN

Annai bizonyos, hogy a Kr. u. I. századra a szarmata törzsek topográfiája alapvetően átrendeződött a Strabón-féléhez képest. A Dunától északra élő népek leírásából a következőt tudjuk meg Pliniustól:

„Innentől kezdve valamennyi törzs általában szkíta, bár a tengerparthoz csatlakozó földeket különböző-félék lakják, egyik helyen a rómaiak által dáknak nevezett geták, másutt a szarmaták, akiket a görögök szauromatának, és egy részüket szekérlakóknak (hamaxobii) hívják vagy aorszoknak, másutt az elkorcsosult szkíták – akik rabszolgáktól származnak – vagy más néven troglodyták (barlanglakók), és azután az alánok és roxlánok. A Duna és a hercyniai erdő közötti felsőbb részek egészen a pannoniai Carnuntum tábora és a germánokkal közös határig, a síkság és a laposabb részek a szarmata jazigokhoz tartoznak, a hegyek és az erdős részek pedig a dákokhoz, akiket a Marustól a szarmaták űzték el egészen a Tisza folyóig, vagy a Duria az, amely elválasztja őket (ti. a szarmatákat) a suebektől és a Regnum Vannianumtól, a terület másik részét a basternák és más germánok birtokolják.”³⁵⁰ Plinius tehát a jazigokat a Kárpát-medencébe, az aorsz-hamaxobiákat, roxlánokat és alánokat a Dnyeper és Duna közé, és néhány bekezdéssel lejjebb a szirákokat az Alsó-Dnyeper bal partjára helyezte.³⁵¹ Kérdés, hogy az adat mikorra vonatkozik. Mindenesetre Kr. u. 79 előttre, hiszen tudjuk, hogy Plinius ekkor – a Vezúv nevezetes kitörésekor – meghalt. A datálás a jazigok Kárpát-medencei honfoglalása szempontjából ugyancsak nagyon fontos, de erre később részletesen visszakanyarodunk, ahogyan a jazigokra vonatkozó adat értékelésére is.

A keltezéshez segítséget nyújt az a tény, hogy Plinius személyesen találkozott Rómában a VIII. (III.) Mithridatés volt bosporusi királlyal, akinek trónharcáról lejjebb részletesen beszámolunk. A 49-ben Rómába hurcolt fogoly királytól – aki kitűnően ismerhette az aorszok és szirákok szállásterületének

³⁵⁰ PLIN. NH IV.12.80–81. A leírás első része saját fordításunk angolból. A Kárpát-medencére vonatkozó részt FEHÉR-KOVÁCS 2003. 51–53. alapján idéztük.

³⁵¹ PLIN. NH IV.12.82.

kiterjedését – származhatott Plinius meótokra és szarmatákra vonatkozó információinak legalábbis egy része, főként azok, amelyek csak nála fordulnak elő.³⁵²

Az aorszoknak az I. század közepén az ÉNy-Pontus vonzáskörzetében játszott fontos geopolitikai szerepét bizonyítja az ún. mangupi (Krím) dekrétum. A feltehetőleg Olbiából származó feliratot, amely másodlagos helyzetben került elő egy kora középkori bazilikába beépítve, publikálja az epigráfiai, a numizmatikai és a történeti források adatait összevetve Kr. u. 50-re keltezte.³⁵³ A töredékes szöveg egy számunkra ismeretlen olbiai polgárt dicsóít, aki egyéb érdemei mellett a rossz termés utáni nélkülözés enyhítésére Moesia helytartóinál járt. Ajándékot küldött a barbár királyoknak. A béke érdekében követséget indított „Aorszia nagy királyaihoz” – egyiküket Umabiosnak hívták, a másik nevének helyén hiányos a felirat –, akik ezek szerint valahol Olbia előterében tartózkodhattak. Ju.G. Vinogradov a töredékes felirat kiegészítése során meggyőzően bizonyította, hogy az egyik szóban forgó helytartó csak – a fent már említett – Aelianus Plautius Silvanus lehetett. Ez esetben viszont a mangupi dekrétumban szereplő háború azzal a 62-es eseménnyel azonosítható, amikor a helytartó tiburi elógiuma szerint „a szarmaták egy megmozdulását még kitörése előtt elfojtotta, bár csapatainak nagy részét armeniai hadjáratának céljaira átadta” (ez utóbbi történeti esemény segít a pontos keltezésben). Most már csak az a kérdés, hogy melyik szarmata törzsről van szó? Az elógium további soraiból arról értesülünk, hogy „addig ismeretlen vagy a római néppel szemben ellenséges királyokat hozott át a védelme alatt álló [déli] partra, és arra kényszerítette őket, hogy térden állva adják meg a tiszteletet a római hadijelvényeknek”. Nagyon fontos értesülés az, hogy Plautius Silvanus „a bastarnák és roxolánok királyainak visszaküldte a fiait, a dák uralkodónak a testvéreit, akiket [annak idején] foglyul ejtett vagy az ellenség kezéből ragadott ki; közülük egyesektől túszoikat vett; ezáltal megszilárdította a provincia békéjét és kiterjesztette határait.”³⁵⁴ Ju.G. Vinogradov elfogadta P. Conole és R.D. Milns azon – szerintünk nem kellően alátámasztott – véleményét, hogy azok a szarmaták, akikkel az előző sorok szerint meggyűlt a moesiai helytartó baja, nem lehettek roxolánok, mert nekik mint Rómához hűséges királyoknak adhatta vissza fiaikat.³⁵⁵

Sokkal fontosabb azonban számunkra, hogy Umabios mellett Aorszia másik uralkodója – logikai érvek alapján – Vinogradov szerint Farzoios lehetett,³⁵⁶ akinek fia vagy utóda nagy valószínűséggel azonosítható a Porogiban talált fejedelmi temetkezés halottjával.³⁵⁷ Farzoios nem említik az auktorok, és bizonyíthatóan egyelőre az epigráfiai forrásokból sem ismert, csak a pénzein olvasható nevéből tudunk róla (96. kép). Numizmatikai érvek szólnak amellett, hogy Farzoios 64 és 81 között uralkodhatott. Aureusait római mintára verette és talán regnálása idejének megfelelően új időszámítást is bevezetett, mint a Pontus hellenizált királyainál volt szokás. A kutatás sokáig szkíta uralkodónak tartotta, aki egy ideig hatalmát kiterjesztette Olbiára (annak ismeretében, hogy kb. Kr. e. 140–110 között a krími szkíta Skiluros király már volt itt hatalmon és pénzt is veretett, ez nem lenne meglepő), de újabban a pénzein ábrázolt tamga miatt valószínűbbnek tartják, hogy szarmata királyra kell gondolnunk. Emellett szól az is, hogy a Farzoios pénzek Olbián kívül az Északnyugat-Pontus sztyeppe területén fordulnak elő, nem pedig a szkíták által uralt Krímben.³⁵⁸ A végső érvet Farzoios szarmata volta mellett a Porogiban (Dnyeszter bal partja) talált sír

³⁵² A Kaukázus hegláncától északra élő sauromaták „volt az a törzs, amelyhez Mithridatés menekült Claudius principatusa idején, és tőle tudjuk azt is, hogy van ott egy szomszédos törzs, a thalok...” PLIN. NH VI.5.16–17. Vö. SZKRZSINSZKAJA 1977. 9.

³⁵³ SZIDORENKO 1996. A felirat közlője nem vett tudomást (vagy még nem ismerte – a két tanulmány megjelenése között 2 év telt el) arról a korábbi állásponttól, amely a publikációt megelőzően látott napvilágot, és amely szerint az ott leírt eseményeket 62-re tehetjük – VINOGRADOV 1994. 166–168.

³⁵⁴ CIL XIV.3608. = ILS 968. (magyarul lásd BORZSÁK 1963. N. 87. 227–228.) – LEVICK 1985. 31.

³⁵⁵ CONOLE–MILNS 1983. 187.

³⁵⁶ VINOGRADOV 1994. 165–169. – további irodalommal.

³⁵⁷ SZIMONYENKO–LOBAJ 1991.

³⁵⁸ KARISOVSKIJ 1982., KARISOVSKIJ 1988. 114–116. Az eddig feltérképezett elterjedési területet támasztja alá a legújabb megismert Farzoios érmék közlése – ALEKSZEJEV 2000.

96. kép • Farzoios király pénzei (ROZANOVA 1956. tabl. 1: 5. és 2: 2. alapján)

szolgáltatta. A fejedelmi temetkezés leletein megjelenő tamgák alapján (ugyanezek a jelek szerepelnek Farzoios, illetve Inismeos pénzein³⁵⁹ is!) sikerült azonosítani az eltemetett személyt az érmék kibocsátójával, Inismeossal (97. kép).³⁶⁰ Azóta általánossá vált az a nézet, hogy Olbia a Kr. u. I. század második felében szarmata uralom(?)/ellenőrzés(?)/védelem(?) alatt állt. Vita folyik arról, hogy Farzoios és utóda (fia?), Inismeos melyik szarmata törzshöz tartozott: alán avagy aorsz volt-e? Nos, ha igaz Ju.G. Vinogradov feltételezése, akkor Aorszia egyik „nagy királya” lehetett, pontosabban az aorszok felett (is?) uralkodott.³⁶¹

97. kép • A porogi fejedelem övének rekonstruált részlete a tamgás veretekkel (SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. risz. 27: 1. alapján)

4. AZ ALÁNOK ELSŐ EMLÍTÉSEI A TRANZSKAUKÁZUSI HADJÁRATOK (98. kép)

Népfelsorolásában Plinius említi az alánokat, akik ebben az időszakban már ugyancsak szerephez jutottak.³⁶² Korábbi említései főként költői, de legalábbis szépirodalmi művekben fordulnak elő, időhöz és helyhez nem vagy csak nehezen és bizonytalanul köthetők.³⁶³ Figyelemre méltó azonban az a Lucanus *Bellum Civile* (Polgárháború) c. művében előforduló közlés, amelynek történeti háttere Pompeius VI. Mithridatés elleni háborúja. A földrajzi környezet a Kaukázus. A szerző Pompeius szájába adja, hogy az örökösen

³⁵⁹ Farzoios lehetséges utódjá (fia?) Inensimeos/Inismeos, akinek Titus vagy Domitianus kori ezüstpénzei, elődjének vereteihez hasonlóan, a görög érméktől az egységes római pénzrendszerhez való átmenetet tükrözik Olbiában. Inismeos veretein egyébként Farzoios tamgájának továbbfejlesztett változatával találkozunk. (KARISKOVSZKIJ 1988. 119.)

³⁶⁰ SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 62–72.

³⁶¹ A kérdéshez sajátos módon a Dunaharasztiiban előkerült egyik lelet szolgáltatt további megoldási lehetőséget (lásd a III.2.2. fejezetet!).

³⁶² Már itt utalnunk kell arra a kérdésre – amelyre később az alánokról szóló fejezetben részletesen kitérünk –, hogy milyen viszonyban voltak az aorszok és az alánok, valamint a roxolánok. A kérdést úgy is fölvetethetjük, hogy azonosak-e az aorszok és az alánok, valamint a roxolánok.

³⁶³ Seneca, Lucanus, Martialis, Valerius Flaccus, Lukianos – összefoglalva lásd GABUJEV 1999. 7–19., BACHRACH 1973. 3–8.

98. kép • A Kaukázus politikai térképe a Kr. e. I – Kr. u. I. században

harcias alánokat üldözve tört a Kaszi-kapu felé. A Kr. e. 65. év eseményei Plutarkhosnál is szerepelnek, itt azonban szó sem esik alánokról, ezért a klasszika-filológusok arra gondolnak, hogy Lucanus az albánokkal keveri az alánokat.³⁶⁴ Ezt ennyivel el is lehetne intézni, ha egy jóval későbbi antik szerző, Ammianus Marcellinus nem térne vissza a szóban forgó eseményre, amelyben ugyancsak az alánokat jelöli meg Pompeius ellenségeiként. Ammianus azt írja, hogy Julianus császár biztató beszéddel fordult katonáihoz, amelyben a rómaiak perzsák és parthusok felett elért győzelmeire emlékeztette őket. A többi között ez hangzott el: „Csak futólag említem Lucullust és Pompeiust; az utóbbi az albanusok és a most alanusoknak nevezett massageták földjén keresztül utat tört ehhez a néphez [ti. a perzsákhoz – I.E., K.V.], és elhatolt egészen a Caspi-tengerig.”³⁶⁵

Első, Pliniusnál korábbi említésük a 35. évhez kötődik. Tiberius császár „ugyanis ... megpróbálta rávenni az ibérek és albánok királyait, hogy támadják meg Artabanost [ti. a császár ellenlábását, a parthusok királyát – I.E., K.V.]. Ezek ugyan nem voltak hajlandók erre, azonban ráuszították az alánokat Artabanosra, s megengedték nekik, hogy átvonuljanak az országukon és a Kaszi-szoroson. Ennek az lett a következménye, hogy a parthusok megint elvesztették Armeniát, országukban pedig tombolt a háború, legjobb harcosaik elesetek, az ellenség tüzzel-vassal pusztította az országot és sok ezer harcossal együtt a király fia is elesett a csatában.”³⁶⁶ A forráshely komoly vitát váltott ki a kutatók körében. A latin fordításban ugyanis a szóban

³⁶⁴ LUC. CIV. 8.222–225.; 10.454–455., ALEMANY 2000. 13–14. alapján. A Lucanus adat megbízhatatlanságáról lásd még: GABUJEV 1999. 7–9., BACHRACH 1973. 4–5.

³⁶⁵ AMMIAN. XXIII.5.16.

³⁶⁶ JOS.FLAV. ANT. IUD. XVIII.4.4. Azt már csak a pikantéria kedvéért tesszük hozzá, hogy Artabanos „a daha és a saka törzsekből [tehát ugyancsak iráni nomádokból] nagy hadsereget gyűjtött, leverte az ellenségeit és ismét megszilárdította uralmát.” (Uo.)

99. kép • A Darjál-hágó
(R.G. Szudkovszkij
festménye – BSZE
1953. 250. oldal
utáni kép alapján)

forgó helyen nem az alánok, hanem a szkíták neve szerepel. Valójában az eredeti görög szövegben³⁶⁷ – helyesen – alánként szerepel, tehát aligha férhet kétség hozzá, hogy az alánokkal számolnunk kell ettől kezdve.³⁶⁸

³⁶⁷ Így az általánosan használt Niese-féle forráskiadásban is (pl. NIESE 1955.). A vitához lásd GAGLOJTI 1995. – további irodalommal! A kérdést tisztázta PEREVALOV 1998. 96–97., ALEMANY 2000. 90–93.

Egyébként – mint említettük – az I. században már Valerius Flaccus (VAL.FLAC. VI.42.) és SEN. THYEST. 630. is említi az alánokat (KULAKOVSKIJ 1899. 9.), de ezek a szépirodalmi jellegű forráshelyek nem köthetők pontos időponthoz.

³⁶⁸ Vö. még ROSTOVITSEFF 1922. 116–117., CZEGLÉDY 1955. 128. – bonyolult hivatkozással. Czeglédy összefüggésbe hozta ezt az eseményt Nero kaukázusi hadjárat előkészületeivel, amelyek szerinte nem az alánok ellen irányultak. („Amikor bevezényelték a hispaniai legiót és otthagyták azt, melyet Nero a tengerészekből szervezett, a város megtelt szokatlan csapatokkal; ehhez járult még sok egység Germaniából, Britanniából és Illyricumból, amelyeket ugyancsak Nero válogatott ki s irányított a Kaukázus átjáróihoz és az Albania ellen tervezett háború céljaira, majd Vindex zendülésének elfojtására visszarendelte őket.” – TACIT. Hist. I.6.) Az ötletet eredetileg Th. Mommsen vetette fel, azóta a forrás értelmezése számos vitát váltott ki. Ezeket foglalta össze SHERK 1980. 992–994. 107. l.j., aki Galatia-Kappadókia provincia megalakulását részben az alán veszélyről szóló túlzó hírekkel hozza összefüggésbe.

Valószínűleg az alán veszély készíthette Vespasianust arra, hogy két legiót telepítsen Galatia-Kappadókia, az általa visszaállított provincia Melitene és Satala városaiba.³⁶⁹

Nem sokkal a 35-ös kaland után – 72-ben – a Fekete-tenger északkeleti partvidékén, a Don-delta és az Azovi-tenger környékén említik az alánokat. Innen indultak transzkaukázusi hadjáratukra: „...az alán nép a Tanais-folyó és a Maióti-tó közt lakó skytha törzs. Ez a nép ebben az időben elhatározta, hogy rablóhadjáratot indít Médiába és azon túl is; ebben az ügyben tárgyaltak a hyrkaniaiak királyával, mert ez az ura annak a szorosnak (99. kép),³⁷⁰ melyen Nagy Sándor vaskaput csináltatott, hogy el lehessen zárni. Miután a hyrkaniaiak királya megengedte nekik az átvonulást, nagyszámú csapattal megrohanták a gyanútlan médeket, és teljesen kifosztották a népes országot, amelyben rengeteg a hasznos háziállat; és senki sem mert szembeszállni velük. Pakoros, az ország királya, rémülten menekült a pusztaságba, mindent odahagyott nekik, és csak nagy ügyel-bajjal sikerült 100 talentum lefizetése árán kiváltani feleségét és ágyasait, akiket az alánok elfogtak. Miután így kényelmesen és kardcsapás nélkül rabolhattak, folytonos dúlás és pusztítás közben eljutottak egészen Armeniáig, amelynek Tiridates³⁷¹ volt a királya. Ez szembeszállt velük, ütközetbe is bocsátkozott, azonban majdnem élve elfogták. Ugyanis egy alán messziről hurkot vetett rá, és el is hurcolta volna magával, ha a királynak nem sikerül a hurkot még idejében elvágni kardjával és így megmenekülni. A harc még jobban megvadtotta a barbárokat, az egész országot elpusztították, aztán visszatértek hazájukba rengeteg fogollyal és egyéb zsákmánnyal, amit ebben a két királyságban raboltak.”³⁷²

Ez az első alánokra vonatkozó információnk, amelyet minden tekintetben hitelesnek fogad el a kutatás. A forráshely értelmezése azonban – mint általában – közel sem problémamentes. Az alánokat Iberia királya – alighanem saját céljaira akarván kihasználni őket – átengedte a Darjálon.³⁷³ Innentől kezdve csak akkor lehetséges, hogy előbb Médiát, és csak utána Armeniát rohanták le, ha a Kura völgyében ereszkedtek le, az Araksz, a Szevan-tó és a Kaszpi-tenger közötti részt – Média Atropaténét – támadták meg, és innen fordultak vissza immár északnyugat felé, hogy elérjék a Szevan- és Van-tó környéki Armeniát (98. kép). Tekintetbe véve azt a megrázkódtatást, amelyet a Kaukázuson túli országok életében jelenthetett az alán támadás, nem csodálkozhatunk azon, hogy a Flaviusnál leírt események a grúz és örmény krónikákban is helyet kaptak. Horenáci Mózes V. századi örmény történetíró például a következő históriát őrizte meg számonkra, amelyben történelmi személyiségek és események keverednek népi mondákkal:

„Abban az időben az alánok, megegyezve az összes hegyilakókkal, Grúziának mintegy felét uralmuk alá vetvén, óriási tömegben hazánkra özönlöttek. Artasesz király összegyűjté seregei sokaságát és megindult a harc kettejük földje határán, a két vitéz, nyilazásban kiváló nép között... És jöttek az alánok, táborot vertek a Kura folyó északi partján. És jött Artasesz s letáborozott a délin, s kettejük között ott volt a folyó.

Mivelhogy az örmény sereg fogságba ejtette az alán király fiát és Artasesz elé vezette, az alánok királya békét kért, Artasesz bármely óhajának ígérvén teljesítését. S azt javasolta, kössenek békét esküvel erősítve örökre, nehogy az alánok fiai valamikor is zsákmányszerzésre betörjenek az örmények földjére. Artasesz azonban nem akarta kiadni az ifjút, erre a (királyi) fiú huga (Szatinik) lejött egy part menti magas dombra, s tolmácsa szavával fennhangon üzent Artasesz táborába: «Szólítalak én, vitéz Artasesz, ki lebírtad az alánok hősi népét, jer, add ki az elfogott ifjút az alánok csillagszemű (király) lányának. Nem lenne helyén hős nemzetségnek egy

³⁶⁹ SHERK 1980. 995.

³⁷⁰ A Kaukázus híres átjárójáról, a Darjálról van szó, amelyet több auctor, köztük Tacitus is tévesen – Caspia via, Caspiae portae stb. – nevez (holott az a Kaszpi melletti Derbentre kellene, hogy vonatkozzon). Helyes ókori neve: Caucasiae portae és Dar-i-Alanan („alán kapu”= Darjál). (VINOGRADOV 1994. 159. 51. lj. – további irodalommal) Az átjárót egyébként az örmény források is rendszeresen „alán kapunak” (drownk’ Alanac’) nevezik (ALEMANY 2000. 278.).

³⁷¹ Tiridatészszal a parthus Arsakida dinasztia került hatalomra 66-tól Armeniában is (TIRACJAN 1985. 69.).

³⁷² JOS.FLAV. BELL.IUD. VII.7.4.

³⁷³ KOSELENKO 1985. 111.

másik hős ivadékin állani bosszút, elvenni életét avagy rabszolgasorba sorolva tartani s örökös ellenkedést szítani kettőnk hős népe között.»

Hallotta Artasesz ez okos szavakat s lement a partra, megpillantotta a gyönyörű leányt s e bölcs szavakat hallván tőle, kíváncsi ébredt benne iránta. Odahívta nevelőjét Szimbatot s megvallá neki szíve óhaját: elvennie feleségnek a kisasszonyt, s békét s szövetséget kötne a hős néppel és békével elbocsátaná az ifjat. Megtetszett Szimbatnak a terv s követet küldött az alánok királyához, kérve az alánok nagyságos kisasszonyát, Szatinikot nőül Artasesznek.

S szólott az alánok királya: «Vajon ad-e nékem a hős Artasesz ezerek ezerét, tízezrek tízezerét az alánok ősnemzetségű szűz (király-)kisasszonyáért?»

Az igricek regébe öntve így éneklük meg az eseményt:

*Hős Artasesz felpattant éjfékete paripájára,
Kezébe vörös bőrpányvát kerített arany karikákkal,
Keresztül röpi a folyón mint nyíl szárnyú sólyom.
Elkanyarította a vörös bőrpányvát aranykarikákkal,
Az meg egyenest a szűzlány derekára fonódott,
Fájlalta is gyengéd derekát a királyi leányzó,
Pányvánál fogvást őt Artasesz táborába vonta.*

Az igazság pedig így szól: Igencsak nagy becsben áll az alánok közt a vörös bőr, bőven küld Artasesz vörös bőrt s temérdek aranyat jegyajándékként, s megkapja a nagyságos (király)kisasszonyt, Szatinikot. Ez az aranykarikás vörös pányva nyitja.

Ugyanígy regébe foglalva mesélik fenn dalolva az ünnepi nászt:

*Özönnel folyt arany Artasesz esküvőjén,
Áradt, pergett a gyöngy Szatinik kézfogóján.*

Merthogy királyainknál szokásban úgy volt esküvő idején, palotájuk kapujáig mentek előre aranydénárokat szórva, amiként a konzulok a rómaiaknál, hasonlóképp a mennyasszony szórt vala gyöngyszemeket a nási szobában. Ez a regösök énekének való értelme.³⁷⁴

Az örmény változatot tette magáévá a grúz krónika, amely közvetve megerősíti azt a vitatott feltételezést, hogy a 72. évi alán hadjáratról lehet szó.³⁷⁵

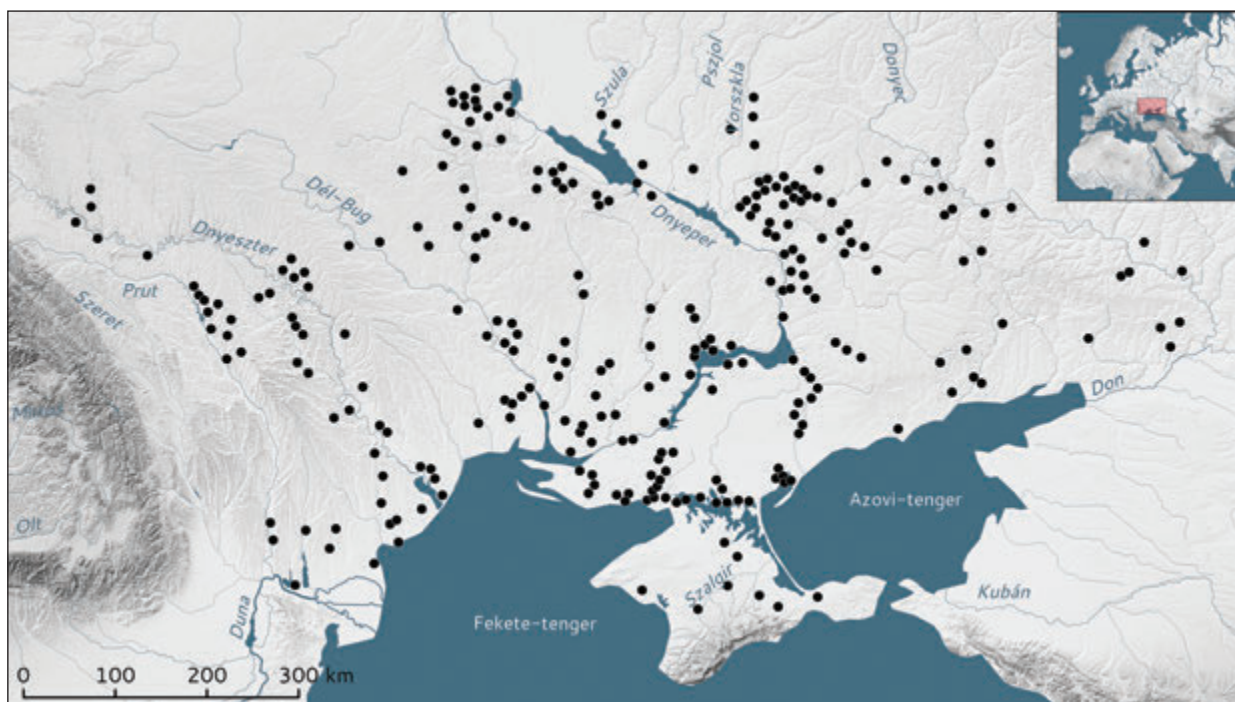
*A Kr. e. I. – Kr. u. I. századi intenzív szarmata mozgásokat két egymástól független esemény határozta meg: az alánok keletről jövő nyomása és a geta–dák–basztarna uralom meggyengülése a Dnyepertől nyugatra,³⁷⁶ ahol ahhoz hasonlóan használták ki a létrejött hatalmi vákuumot a szarmaták, mint ahogyan a később tárgyalandó alföldi jazigok tették. A forrásokból kirajzolódó képet sokban alátámasztják a régészeti adatok. A kora szarmata leletek elterjedését ábrázoló térképen jól látható, hogy a lelőhelyek alig-alig lépték át a Dnyeper vonalát, míg egy évszázaddal később a Dnyeper jobb partja már sűrűn betelepült (**100. kép**).³⁷⁷*

³⁷⁴ HORENACI 1995. 48–50.

³⁷⁵ MROVELI 1979. 69–71., ALEMANY 2000. 285–291.

³⁷⁶ GLEBOV 2001. 198.

³⁷⁷ SZIMONYENKO 1999. risz. 11. Az észak-pontusi (ukrajnai) szarmatákról szóló összefoglaló munkák szerzője nem a klasszikus szarmata periodizációt követi, így nála a „kora szarmata” kategóriában szerepelnek a Kr. e. II–I. század közepéig terjedő leletek.

100. kép • A szarmata leletek elterjedése a Fekete-tenger északi partvidékén a Kr. u. I. században és a II. század első felében (SZIMONYENKO 1999. risz. 11. alapján)

5. A SZARMATÁK MINT POLITIKAI TÉNYEZŐ A KR. E. I. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN – A KR. U. I. SZÁZADBAN

Ebben az időszakban a szarmaták lakta térség eseményeinek egyik meghatározó eleme a római–parthus ellentét volt. A Kr. e. III. században létrehozott Parthus Királyság a Kr. e. II. században nagyhatalommá nőtte ki magát: egy időben kelet felé egészen az Indusig terjesztette ki határait (72. kép). A II. század végére nyugaton elérte az Euphratest. A két rivalizáló birodalom – a római és a parthus – folyamatosan összeütközésbe került. Viszálykodásuk tárgya gyakran volt az Armenia feletti hatalomgyakorlás.

A Fekete-tenger partvidékének nagy része a vetélkedő államok érdeklődésének homlokterébe került. A rómaiak már Caesar és Augustus idején, és még inkább Claudius, majd őt követően Nero, Vespasianus és Titus időszakában külön figyelmet fordítottak erre a területre. Aligha véletlen, hogy az al-dunai szarmaták leletanyagában ekkortól tűnnek fel az első római pénzek – Nero veretei a legkorábbiak.³⁷⁸

A szarmata törzsek elhelyezkedését véve figyelembe aligha lepődhetünk meg azon, hogy a korabeli világpolitikában nem elhanyagolható szerepet játszottak. Gyakorlatilag valamennyi velük szomszédos állam számára fennállt a lehetősége annak, hogy katonai segítségért a mozgékony és harcedzett szarmatákhoz forduljanak, akik egyébként is előszeretettel halásztak a zavarosban, zsoldosokat pedig szívesen biztosítottak az egymással versengő nagyhatalmaknak. Ebben még az sem akadályozta az egyes törzseket, hogy olykor-olykor a hadszíntéren saját törzsrókonaikkal is szembekerültek. Lássunk elsőnek erre egy példát!

A történet ismét a szarmaták déli szomszédaihoz vezet. Az időpont Kr. u. 35. Armenia trónjáért folyt a harc az ibérek és a parthusok között. A szirákok Iberia oldalán, az aorszok Parthia és Armenia mellett szálltak síkra. Az eseményről Tacitustól értesülünk, aki a szarmatákról megvetően jegyzi meg: „kiknek

³⁷⁸ BARKÓCZI 1957. 501.

jogarviselő³⁷⁹ főemberei mindkét oldalról ajándékokat fogadván el, ottani szokás szerint egymással szemben foglalnak állást.”³⁸⁰

A barbárokkal történő manipuláció fő mesterei persze a rómaiak voltak. A Fekete-tenger partvidékének meghatározó hatalma volt a Bosporusi Királyság, Thracia és a Pontusi Királyság. Ezek mind fontosabbá váltak Róma számára a birodalom parthusok által zaklatott keleti határainak szomszédaiként, potenciális háterszágaiként. Utóbbi kettő hagyományosan Róma-barát politikát folytatott. Caesartól kezdve a rómaiak következetesen törekedtek arra, hogy ezt a régiót pacifikálják, dinasztikus kapcsolatokkal kössék össze egymással szövetségeseiket – tehát Thraciát és a Pontust –, valamint az ottani népeket. Végső célként a terület provincializálását tűzték ki.

E politika egyik nagy sikertörténete Kr. u. 14-ben Aspurgos bosporusi király összeházasítása egy thrák hercegnővel.³⁸¹ Abban Rosztovcev óta nagyjából egyetértenek a kutatók, hogy feltehetőleg szarmata származású királyról van szó, hiszen neve iráni (aspa-urga = ’erős, mint a ló’), pénzein tamga látható a neve

mellett. Felmenői között szarmaták voltak: feltételezhető, hogy anyja Nagy Mithridatés unokája, a bosporusi politikában komoly szerepet játszott Dynamis királynő (101. kép) volt. (Mithridatés politikájához tartozott, hogy fiaival a környező szkíta és szarmata uralkodók leányait vetette el feleségül.)³⁸² Aspurgos politikai küzdelmeiben az aspurgianusok törzsére támaszkodott, akikről úgy tudjuk, hogy „A maiótákhoz tartoznak maguk a sindosok... és még több más, közöttük az aspurgianusok, akik Phanagoreia és Gorgipia között laknak 500 stadionnyi területen (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.).”³⁸³ Aspurgos fiainak thrák (Cotys), illetve a Pontusnál kedvelt, eredetileg perzsa (Mithridatés) nevet adott, ami a Bosporusi Királyság hagyományos kettős kötődését jelzi. Legyőzte és vazallusává tette a krími szkítákat.

101. kép • Dynamis királynő ábrázolásaként határozta meg M.I. Rosztovcev a Novorosszijszk melletti Sirokaja Balka lelőhelyről az Ermitázs gyűjteményébe került bronzbüstöt (FORNASIER–BÖTTGER 2002. 32., Abb. 14. alapján). Ezt az azonosítást többen kétségbe vonják (vö. PARLASCA 2009.)

³⁷⁹ A jogarhordozókra nézve lásd még a II.4.1. fejezetben a Protogenés-dekrétumot!

³⁸⁰ TACIT. Annal. VI.33. A törzsek szirákokkal, illetve aorszokkal való azonosítása az alapján történt, hogy hadjáratuk az Észak-Kaukázusból indult ki, ahova Strabón az említett népeket helyezte (XI.5.8.). Vö. VINOGRADOV 1994. 159–160. Utalunk kell itt a fent már említett Josephus Flavius helyre, amely talán szintén erre az eseményre vonatkozik, és ahol a dél-kaukázusi államok viszályában résztvevő zsoldos nép az alán. Nem világos, hogy ugyanarról vagy két közvetlenül összefüggő történelmi helyzetről van-e szó.

³⁸¹ SZAPRIKIN 2000.

³⁸² ROSTOVITZEFF 1919.

³⁸³ STRABÓN XI.II.11. Az aspurgianusokról lásd JAJLENKO 2015. 436–437.

A harcokban valószínűleg a szarmatákra támaszkodott (nem véletlenül), és hálából a szkíták királyává a feltehetőleg szarmata Omspalakost tette.³⁸⁴

A krími szkíták megerősödtek. Ennek bizonyítéka, hogy ismét saját pénzt verettek. Régi szokásuk szerint megint a görög városokkal szemben léptek fel fenyegetően. Chersonésos Nero császárhoz folyamodott ellenük segítségért. Ez a feladat a sokat emlegetett moesiai helytartóra, Plautius Silvanusra hárult, aki az 50–60-as években „a szkíták királyát is arra kényszerítette, hogy hagyjon fel a Borysthenésen túli Khersonésos ostromával”.³⁸⁵ A várost ekkor önálló római helyőrséggel látták el, és a helytartó ellenőrzése alá került. (Plautius Silvanus hadjárata a rómaiak szemét rányitotta az alán veszedelemre. Igyekeztek a Duna-menti és a kaukázusi szarmatákat kettévágni. Nero halála és az utána kitört polgárháború azonban véget vetett a szarmaták/alánok elleni törekvésnek, amit a rómaiak soha többé nem is újítottak fel ilyen formában.)³⁸⁶

A rómaiak igyekeztek szövetségesre találni a bosporusi királyokban. Az imént bemutatott Aspurgos fia, VIII. (III.) Mithridatés, Nagy Mithridatés Eupator késői utóda Kr. u. 39-ben került trónra. Kezdetben úgy tűnt, hogy a rómaiak elképzelése megvalósul. Az új uralkodó eleinte Róma barátjaként viselkedett, később azonban mindinkább elpártolt. Claudius császár megnyugtatóra Cotyst, a fivérét Rómába küldte követként, aki azonban elárulta testvére lázadó terveit. 44–45 tájára Mithridatés számára a nyílt konfrontáció maradt csak lehetőségként. A rómaiak ellenkirállyá tették meg az áruló Cotyst, akit a Didius Gallus és Julius Aquila vezetett cohorsok ültettek a bosporusi trónra. (Ez volt egyébként az első alkalom, amikor római katoná a Krím-félszigetre tette a lábát.)³⁸⁷

Ekkor – 49-ben – következett be a forrásokból ismert második szirák–aorsz összecsapás,³⁸⁸ amely a két különböző szövetségi rendszerhez csatlakozás következménye volt. Mithridatés a szirákokhoz menekült az Ázsiai Bosporusra (vagyis a Kercsi-szoros keleti oldalára, a Tamany-félszigetre), míg a rómaiak Eunonesszal, az aorszok királyával léptek koalícióra.

„A bosporusi Mithridates pedig hatalmának elvesztése után bolyongás közben megtudta, hogy Didius római vezér s a hadsereg zöme elvonult, az új királyságban csak a fiatalágánál fogva tapasztalatlan Cotys és néhány cohors maradt hátra Iulius Aquila római lovaggal. Erre egyikkel sem törődván, fellázította a törzseket, magához csalogatta a szökevényeket, végül sereget gyűjtve a dandaridák³⁸⁹ királyát elkergeti s országát birtokába veszi. Mikor erről tudomást szereztek s már-már a Bosporus megrohanásától tartottak, Aquila és Cotys, akik nem bíztak a maguk erejében, mivel Zorsines, a siracusok királya, újból az ellenséghez csatlakozott, ugyancsak külső támogatást kerestek és követeket küldtek az aorszok népének élén álló Eunoneshoz. Nem volt nehéz a szövetséget létrehozni, mivel Róma hatalmát csillogtatták meg a lázadó Mithridatésszal szemben. Megállapodtak tehát, hogy lovas ütközetekben Eunones harcoljon, a városok ostromlását a rómaiak végezzék.”

Az aorsz lovasság Zorsines szirák király seregét szorongatta, eközben pedig Cotys és a rómaiak egyesült erői a szirák városokat ostromolták – átütő sikerrel. (A bizonytalan etnikumú Arifarnes vára³⁹⁰ után ekkor hallunk először és – a Ptolemaios-féle alföldi szarmata városok említéséig – utoljára szarmata városokról.) Uspe városáról például megtudjuk, hogy magaslatra épült és falakkal és árkokkal erősítették meg. A falak rőzsefonadékból és földből készültek.³⁹¹

³⁸⁴ VINOGRADOV 1994. 153–154.

³⁸⁵ CIL XIV.3608. (magyarul lásd BORZSÁK 1963. N. 87. 227–228.) – LEVICK 1985. 31.

³⁸⁶ ROSTOFTZEFF 1922. 117.

³⁸⁷ DIO LX.28.7., SZAPRIKIN 2002. 243–248.

³⁸⁸ Amennyiben elfogadjuk, hogy az első a 35. évi transzkaukázusi kaland volt, amelyben azonban a szirákok és aorszok részvétele csak feltételezés. E feltételezés alapja nem kis mértékben a 49-ben előállt analóg helyzet, amikor a két törzs egymással szembe került, mivel zsoldosként különböző megbízókat szolgáltak.

³⁸⁹ A Bosporustól keletre, a Don és a Kaukázus közt élő meót törzs.

³⁹⁰ Kr. e. IV. század második fele – lásd a II.3.5. fejezetet!

³⁹¹ A leírás alapján úgy kell elképzelnünk, mint egy meót földvárat vagy épületet (vö. az 50. képpel!).

„Ekkor egyesített csapataik élén bevonulnak; a menet elejét és a végét az aorsusok, a közepet a cohorsok és a mi fegyvereinkbe öltözött bosporusiak fedezték. Így megszalasztották az ellenséget s elérték Sozába, Dandarica városába, melyet, minthogy Mithridates a lakosság kétes érzülete miatt ürítette ki, jónak látszott hátrahagyott őrséggel megszállva tartani. Ezután a siracusok ellen vonulnak, és átkelven a Panda folyón, körülfogják a magaslatra épült és falakkal s árkokkal megerősített Uspe városát, csak hogy a nem kőből, hanem rözsefonadékból készített és közül földdel kitöltött falak gyengének bizonyultak a rohamozókkal szemben, a magasabbra felhúzott ostromtornyokból pedig csóvával és dárdákkal zavarták az ostromlottakat. És ha az éjszaka meg nem szakítja a harcot, a megvívás egyazon napon kezdődött s fejeződött volna be.”

A szirákok végül behódoltak a rómaiaknak.

„Másnap követeket küldtek, kegyelmet kérve a szabad születésűeknek, és tízezer rabszolgát ajánlottak fel. A győztesek ezt visszautasították, mivel kegyetlenségnek tartották leöldösni azokat, akik megadták magukat, ekkora sokaság őrzését pedig nehéznek: inkább a háború jogán hulljanak el. Ezzel a létrákon felkapaszkodó katonáknak jelt adtak az öldöklésre. Az uspeiek kiirtása rettegéssel töltötte el a többi, hiszen semmi sem biztonságos, ha a rómaiak fegyvereket, erősségeket, járhatatlan vagy magas helyeket, folyókat és városokat egyformán áttörnek. Ezért Zorsines sokáig latolgatta, hogy Mithridates végveszedelmével vagy atyái királyságával törődjék-e, és miután fontosabbnak bizonyult népének haszna, túszok adása után leborult a császár képmása előtt, nagy dicsőségére a római seregnek, amely – vérveszteség nélkül és győztesen – mindössze három napi távolságra volt a Tanais folyótól. De más volt a szerencse visszatérőben. Néhány hajót (mert tengeren indultak vissza), amely a taurusok partjára sodródott, a barbárok körülvettek, s egy cohors parancsnokát és a segédcsapatok sok katonáját megölték.”

Mithridatés szorult helyzetében a rómaiak oldalán harcoló aorszokhoz(!) fordult segítségért. Eunones király pedig bevette római kapcsolatait az érdekében: enyhe bánásmódot kért a császártól a bukott bosporusi király részére, akit ezután Rómába szállítottak.³⁹²

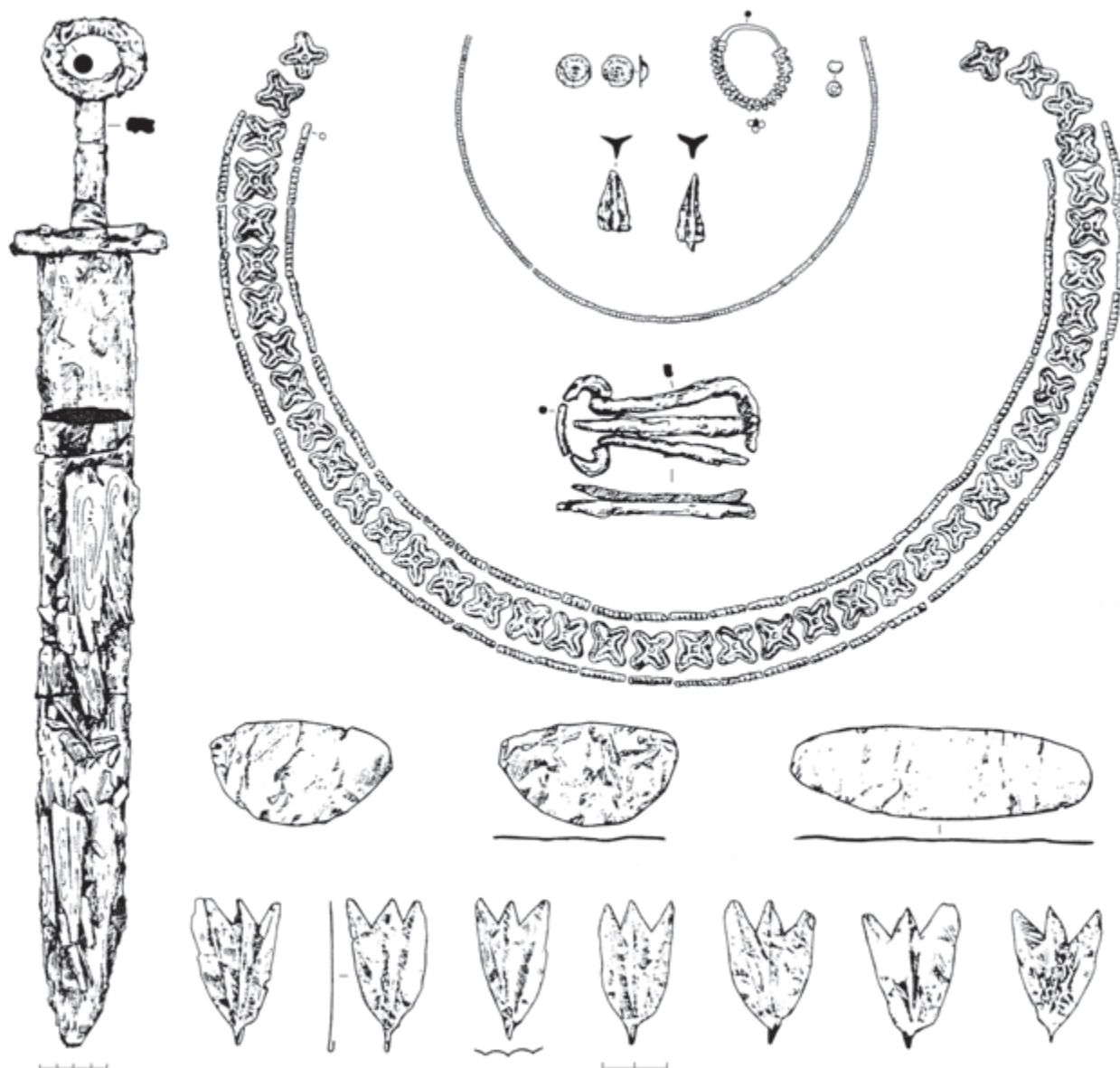
„Eközben Mithridates, mikor már nem reménykedhetett a fegyverekben, azon tanakodott, kinek a könnyörületességéhez folyamodjék. Fivéréből, Cotystól, egykori árulójától, azután ellenségétől, félt; a rómaiak közül egyetlen olyan tekintély sem volt ott, akinek ígéretét sokra lehetett volna tartani. Eunoneshoz fordult, akit személyes gyűlölet nem tüzelt ellene, és aki nemrég kötött velünk barátságot, így befolyással bírt. Ezért lehetőleg akkori állapotához igazítja ruháját s arckifejezését, a királyi palotába megy s Eunones térde elé rogyván, így szól:

– Én, Mithridates, kit a rómaiak annyi éven át kerestek földön és tengeren, önként itt vagyok: tégy akaratod szerint a nagy Achaemenes ivadékával – ezt az egyet az ellenség sem vette el tőlem.

Eunonest pedig meghatotta Mithridates híressége, a dolgok forgandósága és a nem elfajzott lélekre valló kérés, felemeli a könyörgőt s dicséri, amiért az aorsusok népét és az ő jobbát választotta kegyelem kieszközlésére; egyszersmind követeket s ilyen értelmű levelet küld Caesarhoz: a római nép imperatorainak, nagy nemzetek királyainak először állapotuk hasonlóságából fakad bátorságuk; őt és Claudiust győzelmük is összeköti. A háborúnak akkor szép a vége, ha megbocsátással fejeződik be. Így a legyőzött Zorsinestől sem vettek el semmit: Mithridatesnak, mivel súlyosabbat érdemel, nem hatalmat, nem királyságot kér, hanem azt, hogy ne vonultrasák fel a győzelmi menetben, és ne kelljen fejével lakolnia.

Claudius azonban, bár idegen előkelőségekhez kegyes szokott lenni, mégis habozott, mi volna helyesebb: fogolyként fogadni és életét meghagyni, vagy újból haddal megtámadni. A sérelmek miatt érzett fájdalom és bosszúvágy erre készítette volna, de felsorakoztatták ellene: úttalan utakon, kikötők nélküli tengeren kezdenének háborút, mindehhez járulnak a vad királyok, kóbor népek, a szegényen termő föld, elégedetlenség

³⁹² 68-ig élt Mithridates Rómában, akkor Galba parancsára végezték ki összeesküvésben való részvételért (PLUT. Galba 15.15.). Ahogyan feljebb már hivatkoztunk rá (lásd a II.5.3. fejezetet!), itt találkozhatott vele Plinius és nyerhetett tőle a Pontusra vonatkozó olyan adatokat, amelyek egyetlen más írónál sem fordulnak elő.

102. kép • Uszty-Alma 612. katakomba, Kr. u. I. század (LOBODA–PUZDROVSKIJ–ZAJCEV 2002. Abb. 8–9. alapján)

a késedelem miatt, veszélyek a sietségből, szerény dicsőség, ha győznek, és a nagy szégyen, ha visszaverik őket. Inkább kapjon a felkínált alkalmon és kegyelmezzen a számkivetettnek, kinek nyomorúságában minél hosszabb lesz élete, annál nagyobb a büntetése. Ennek hatására azt írta Eunonesnak: Mithridates megérdemelne ugyan a legsúlyosabb büntetést, és neki volna is ereje annak végrehajtására, de ősi jó szokás, hogy amilyen állhatatossággal az ellenség ellen, olyan jóindulattal kell eljárni a könyörgők iránt, mert triumphust érintetlen népek s országok legyőzésével lehet szerezni.

Ezután Mithridatest kiadták, s Iunius Cilo pontusi procurator Rómába vitte, ahol a hagyomány szerint helyzetéhez képest nagyobb öntudattal beszélt a császár előtt, s kiszivárgott a nyilvánosság elé, amit mondott, szó szerint így:

– Nem küldtek vissza hozzád, hanem visszatértem; vagy ha nem hiszed, engedj szabadon és keress!

Arca akkor sem mutatott félelmet, mikor a szónoki emelvény mellett, öröktől körülvéve, a nép bámulásának tették ki. Cilónak consuli, Aquilának praetori jelvényeket szavaznak meg.³⁹³

³⁹³ TACIT. Annal. XII.15–21.

A háború valószínűleg eléggé nagy területet és további népeket is érintett. A nyugat-krími tengerparti szkíta telepeken komoly pusztulási réteget mutattak ki az ásatások a Kr. u. I. század második negyedéből. Alighanem a Róma-ellenes „késő szkíta” uralkodók (akiknek felmenői az Ázsiai Bosporuson élő szarmaták közül kerültek ki)³⁹⁴ valószínűleg Mithridatést támogatták, és így alighanem szembe találhatták magukat az aorszokkal.³⁹⁵

Az alánok és a szirákok mellett (lásd feljebb!) a roxolánok is rendszeresen feszültséget okoztak a Római Birodalom számára. Az ő mozgódásaikról az al-dunai határon értesülünk például 69-ben, amikor a Nero halálát követő zűrzavaros időszakban négy császár váltotta egymást alig egy esztendő alatt: „A polgárháború felé fordult a figyelem, ezért a külső gondokkal nem törődtek. Annál vakmerőbbé váltak a roxolánok, ez a szarmata törzs, s miután télen két cohorsot lemészároltak, felajzott reményekkel törtek be Moesiába: a sikertől fékevesztett kilencezernyi lovas inkább zsákmányra, mint harcra törekedett. Így aztán a szertekószáló és elővigyázatlan ellenséget a harmadik legio a melléje adott segédcsapatokkal hirtelen megtámadta.”³⁹⁶

A Tacitus szerint inkább csak zsákmányra törekvő roxolánok valójában igen nagy pusztítást vihettek végebe: „A sarmaták, ez a népes skytha törzs, észrevétlenül átkeltek az Istroszon, benyomultak Moesiába, s hatalmas lendülettel váratlan, éppen ezért félelmetes támadást intéztek a rómaiak ellen, az ottani helyőrség jó részét lekaszábolták, Fonteius Agrippa tábornokot hősiesség védekezése után megölték, és a római uralom alatt álló országot végigdúlták és fosztogatták. Mikor Vespasianus értesült az eseményekről és Moesia elpusztításáról, a sarmaták megfenyítésére kiküldte Rubrius Gallust, akinek sikerült is a lázadók javarészét csatában megölnie, a többi pedig rémülten haza menekült. Ezzel vége is volt a háborúnak, és a tábornok most gondoskodott a tartomány biztonságáról: több és erősebb helyőrséggel rakta meg, úgyhogy ezentúl a barbárok nem tudtak többé átkelni az Istroszon. Így a moesiai hadjárat gyorsan bevégeződött.”³⁹⁷

A Legio III Gallica tehát megverte és a Duna túlsó partjára űzte a 9 ezer nehézfegyverzetű lovas.³⁹⁸ Valószínűleg ezzel a római győzelemmel hozhatók összefüggésbe Otho Victoria Othonis feliratú aureusai és denarjai (103. kép).³⁹⁹ Tettius Iulianus – a 88-as dák hadjárat vezéralakja – Ornamenta consulariában részesült.⁴⁰⁰ A roxolánok jelenléte és elsősorban a megújuló dák veszély – Diurpaneus (Decebal elődje) ekkortájt újra egy államban egyesítette a dákokat és építette ki a Dunától nem is olyan messze Sarmizegetusát központként – komoly védelmi rendszer kidolgozására kényszerítette a rómaiakat. Megerősítették Moesia határát. Rubrius Gallus helytartó vezetésével már Vespasianus uralkodása idején elkezdődtek a táborépítkezések a Duna partján, amit később több római uralkodó

103. kép • Valószínűleg a legio III Gallica szarmaták feletti győzelmével hozhatók összefüggésbe Otho Victoria Othonis feliratú aureusai (RIC 15. BMC 23) (http://davy.potdevin.free.fr/2%20Roman%20coins%20I%20Augustus%20to%20Vitellius/9-otho/ric15_50000CHF.jpg alapján, 2012. április 5.)

³⁹⁴ Mint feljebb említettük Aspurgos egy szarmata férfit tett meg királyukká.

³⁹⁵ PUZDROVSKIJ 2001. 214–215. Elgondolkoztató, hogy a szkíta Krím Kr. u. I. századi uralkodórétegének sírjai számos egyezést mutatnak a szarmata arisztokrácia temetkezőhelyeivel. Az Uszty-Alma lelőhelyen nemrégiben feltárt és még csak részben publikált késő szkíta temető sírjai (102. kép) analógiáik alapján ugyanahhoz a horizonthoz tartoznak, mint Szokolova Mogila, Porogi, Cvetna, Vesznjanoje Ukrajnában, illetve a Volga–Don közén Hohlacs, Migulinszkaja, Viszocsino, Kobjakovo, Koszika stb., illetve az Észak-Kaukázus ún. Arany temetője.

³⁹⁶ TACIT. Hist. I.79.

³⁹⁷ JOS.FLAV. BELL.IUD. VII.4.3.

³⁹⁸ ALFÖLDI 1939. 534.

³⁹⁹ LÓPEZ SÁNCHEZ 2007. 89. 1. kép, LÓPEZ SÁNCHEZ 2007A.

⁴⁰⁰ STROBEL 1989. 70.

104. kép • Az al-dunai limes a Kr. u. 80 táján a legiók elhelyezkedésével (http://2.bp.blogspot.com/_umhSvWEgx2c/TSRaS_aDj3I/AAAAAAAAHQ4/83Sr7lqm8QE/s1600/legioni_dislocazione.gif alapján, 2013. május 2.)

folytatott.⁴⁰¹ Ezt a védelmi vonalat kissé keletebbre még egy párhuzamos erődssorral tovább erősítették. Délen a Duna partján 3 legio állomásozott nagyszámú segédcsapattal az Olttól a torkolatig. A fontosabb átkelőhelyeket ellenerődök biztosították (104. kép).⁴⁰² Iordanes alapján úgy sejtjük, hogy talán épp ebben az időszakban az Olt völgyében húzódott a jazigok és a roxolánok között a határ, feltételezve, hogy a jazigok ekkor már a Kárpát-medencében vannak.⁴⁰³

6. A KÖZÉPSŐ SZARMATA IDŐSZAK MÁSODIK FELÉNEK LELETEI (KR. U. I. SZÁZAD KÖZEPE – II. SZÁZAD KÖZEPE)

Ebben az időszakban a korábbi jellegű leletegyüttesek mellett a Fekete-tenger északi partvidékén újabb jelenségeket lehet kimutatni. A terület nagy részén még uralkodik a régi leletanyag és rítus (lásd fentebb), de megjelennek az egész szarmata világra ekkor jellemző gyűrűs markolatú kardok, valamint a korai római fibulák, a polikróm ékszerek, az észak-kaukázusi korongolt sűrű kerámia stb. (105. kép). Emellett fontos változást jelent a kettős füstölőedények és a csengők feltűnése. Az itt élők maguk is elkezdtek kurgánokat építeni (eddig rendszerint a korábbi halmokba ásták be a sírokat). A Dnyeper bal partján, az Orel-

⁴⁰¹ MÓCSY 1975. 85.

⁴⁰² ALFÖLDI 1940. 163–164.

⁴⁰³ Vö. ALFÖLDI 1940. 165. IORD. 12.74. A kérdésre a Kárpát-medence jazig foglalása kapcsán visszatérünk (III.1. fejezet).

105. kép • Közép szarmata kori (Kr. u. I. – II. század közepe) leletek az Észak-Pontus vidékéről
(SZIMONYENKO 2004. risz. 7. alapján)

Szamara közén, vagyis a roxolán szállásterület keleti részén már az új kultúra dominanciájával kell számolnunk. Itt koncentrálnak a nyugaton csak szórványosan feltűnő, keletről érkezett újdonságok, mint amilyenek az üstök (**106. kép**) vagy a türkiz-arany állatstílusú tárgyak (**107. kép**). Elterjednek ezen a területen is a diagonális temetkezések (**90. kép**), uralkodóvá lesz a D-É-os tájolás, vagyis a helyzet hasonlóvá válik a Don-Volga közéhez és az attól keletre eső szarmata szállásterületen megfigyelthez. Mindez azt jelenti, hogy a Kr. u. I. század közepére – II. század elejére aorsz-alán (új leletanyag) hatására nyugatabbra húzódtak a roxolánok (a korábbi leletanyag hordozói).⁴⁰⁴

106. kép • Kr. u. I–II. századi állatfüles bronzüst az Ermitázs állandó régészeti kiállításában (a szerzők felvétele, 2006)

A középső szarmata kultúra késői szakaszára jellemzőek a kiemelkedő társadalmi helyzetű „fejedelmi” vagy „királyi” temetkezések (**108. kép**), amelyek főként az Alsó-Don vidékén koncentrálnak: Hohlacs (**109. kép**) és Szadovij (**110. kép**) (Novocserkasszk), Kobjakovo (**111. kép**) (Rosztov környéke), Viszocsino (**112. kép**) és Dacsi (**113–116. kép**) (Azov környéke) stb.,⁴⁰⁵ de előfordulnak Dél-Ukrajnában (Szokolova Mogila – **117. kép**, Porogi – **97. és 118. kép**), a Krímben (Nogajcsi – **119–121. kép**), sőt a Don felső folyásánál is (Lipeck–Lenyino – **122. kép**)⁴⁰⁶.

A „királyi” horizont jellemzői a négyzetes vagy széles téglalap alakú (több mint 3 m hosszú) sírgödörök, magas (1–3 m) sírhalmok, a sírgödör kiásása során kikerült altalaj különleges elrendezése a sír körül, presztízstárgyak (bronzüstök, import fémedények, amforák, kultikus tárgyak – **123. kép**, arany díszítésű fegyver és lószerszám, hatalmi jelképek), keleti eredetű értéktárgyak. Ez utóbbiak között különösen jellemzőek a Han-kori kínai tükrök (**124. kép**), a tipikusan baktriai, ún. arany-türkiz stílusú díszek, parthus csontfaragványok. Már több tucat ilyen lelet ismert a Don-delta szarmata sírjaiból. Nem világos, mi volt ezeknek a tárgyaknak a forrása: zsákmány a nomádok által lerohant baktriai palotákból és kincstárakból? Megrendelésre dolgoztak a baktriai mesterek a szomszédos nomádoknak ugyanúgy, mint annak idején a Fekete-tenger parti görög ötösök a szkítáknak?⁴⁰⁷

Esetleg nyugati kapcsolatokra utalhat az egyik porogi sír fibulája (**125. kép**), mely a Traianus hódítását megelőző időszak dák daváinak leleteivel rokon, és az újabb kutatások alapján vagy ottani műhelyből származik, vagy bosporusi műhelyekből került oda.⁴⁰⁸

Az itt bemutatott kör egyik legjellegzetesebb vonása az újjászülető szarmata állatstílus. Az arany-türkiz, illetve polikróm díszítési mód fő jellemzője, hogy türkiz kőbetétekkel hangsúlyozzák az ábrázolt lények egy-egy részletét (**107. kép**).⁴⁰⁹ A szibériai-altáji és közép-ázsiai állatvilágon kívül megjelennek emberi

⁴⁰⁴ SZIMONYENKO 1993. 112–115., SZIMONYENKO 1994. 16–17.

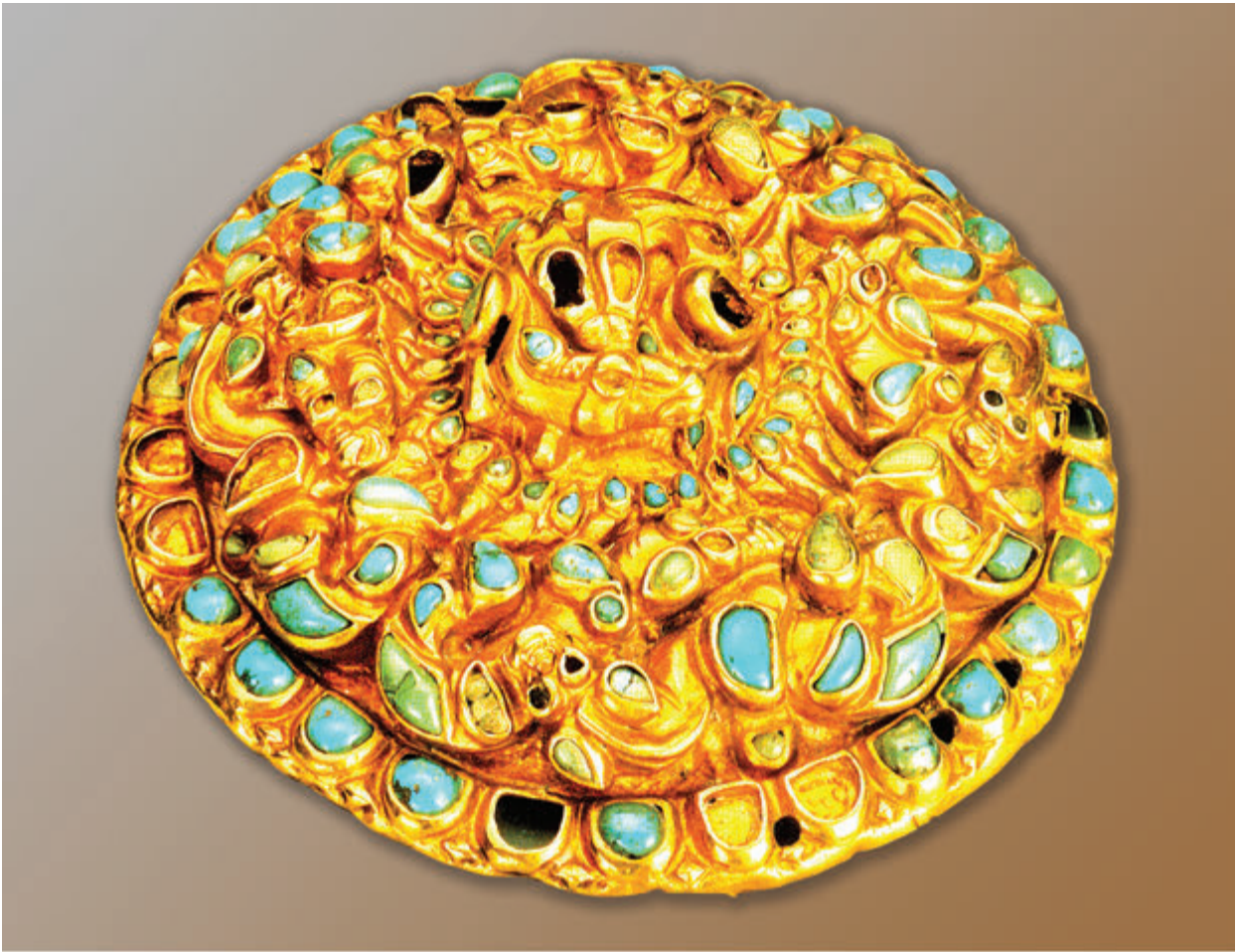
⁴⁰⁵ MOSKOVA 1989. 177–180., GLEBOV–PARUSZIMOV 2000. 70–71.

⁴⁰⁶ MEDVEGYEV–SZAFONOV–MATVEJEV 2008.

⁴⁰⁷ GUGUJEV 1992. 126–129.

⁴⁰⁸ SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 53. risz. 14: 2., 20: 3., OPREANU–COCIȘ 2002. 229., PUZDROVSKIJ 2007. 188. risz. 203. A fibulák e típusa az Alföld leletanyagában is feltűnik (Örvény, Szeged–Felsőpusztaszer): lásd a III.1.2. fejezetben!

⁴⁰⁹ Mint arra I.P. Zaszecskaja, a szarmata állatstílus ismert szakértője felhívta a figyelmünket, a „türkiz” elnevezés nem teljesen korrekt, mivel valójában csak néhány tárgyon található türkizkő betétek, az esetek többségében csupán türkiz színű üvegpasztárról beszélhetünk. A szíves szóbeli közlést ezúton is köszönjük!

107. kép • Falera Nagy Péter szibériai gyűjteményéből (Ermitázs). A türkiz-arany állatstílusú tárgyak a Kr. e. I. – Kr. u. II. századra jellemzőek (L'OR 1995. 51., Nr. 58. alapján)

108. kép • Kr. u. I. századi „fejedelmi” sírok. Zölddel a Zubovszkij-Vozdvizsenszkaja csoport lelőhelyei. Sárgával a Zolotoje kladbiscse („Arany Temető”) lelőhelyei

109. kép • Aranytorques a höhlacsi sírból (L'OR 1995. 60., Nr. 83. alapján)

figurák is (illetve félig ember – félig állat fantasztikus lények: ilyen pl. a kobjakovói torques) (111. kép). A stílus viszonylagos egységességét megmagyarázhatja, ha elfogadjuk a fent vázolt hipotézisek egyikét, amely szerint baktriai műhelyek megrendelésre készített termékeiről van szó.

A keleti hatás vagy import azonban nem korlátozódik a dísztárgyakra. A Volga-vidéki szuszli 51. kurgánban és a Dnyeszter melléki porogi fejedelmi sírban tipikus hiung-nu nyílhegyek, valamint keleti eredetű íjmerevítő lemezek kerültek elő. Ugyanebben az időben, vagyis az I. század folyamán jelennek meg a rombikus metszetű bronz kereszttaggal ellátott hosszú kardok, amelyek analógiáit Közép-Ázsiában és

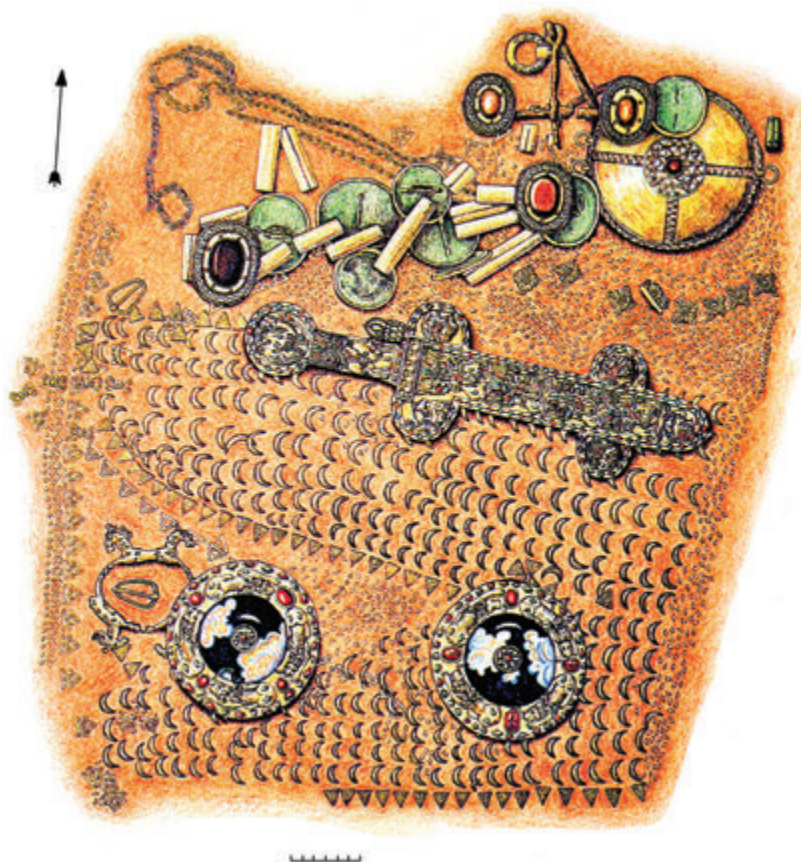
110. kép
• Import
nemesfém
tálak a Szadovij
kurgánból
(L'OR 2001.195.
alapján)

111. kép • Aranytorques a kobjakovói sírból (STEPPENGOLD 2004. 146., Nr. 110. alapján)

112. kép • Viszocsino VII. 28. kurgán (SZOKROVISCZA 2008A. risz. 9. alapján)

113. kép • Aranylemezekkel díszített lótaró(?) a lószerszámmal és egy dísztörrel a dacsai 1. kurgán 1. tajnyikjából („titokfülkéjéből”) (L’OR 2001. 203. alapján)

Taxilában (Észak-Pakisztánban) találjuk meg (**126. kép**⁴¹⁰). Ugyancsak keleti innovációt jelentenek azok a rövid kardok, amelyeket a felfüggesztést szolgáló széles fülekkel ellátott, féldrágakövekkel díszített aranyhüvelybe bujtattak (**116. kép**). Jellegzetes képviselői a Koszikából (Alsó-Volga), Dacsiból (Alsó-Don), Porogiból (Dnyeszter) származó darabok, amelyek legközelebbi analógiája Tillja-Tepén, egy észak-afganisztáni királyi sírcsoportból került elő (**127. kép**). Ugyanekkor széles körben „divatba jött” a tamgák használata is (**88., 94. és 97. kép**). Elterjedési útvonaluk Mongóliától Közép-Ázsián át követhető az Észak-Pontusig⁴¹¹ (majd a Kárpát-medencéig).

Az orosz–ukrán szakirodalomban folyamatos vita tárgya, hogy a „fejedelmi” horizontot az alánokkal vagy aorszokkal kapcsolják-e össze. Az aorszokra utal az a már idézett Strabón hely,⁴¹² amelyből kiderült, hogy ez a nép „biztosította” a kelet–nyugati karavánkereskedelmet (kézenfekvő, hogy a Selyemútról van szó – **5. kép**), amiért nyilván drága árat szedett. Innen is származhatnak a keleti eredetű tárgyak. Sokan azonban az új alán központot sejtik az alsó-Don-vidéki csoportban.

Az alsó-doni „fejedelmekkel” egyidejűleg jelenik meg az ún. Zolotoje kladbiscse (Arany Temető):⁴¹³ a Kubán jobb partján több mint 110 km hosszan elnyúló kurgánláncolat (kivétekléppen előfordul néhány sír a folyótól délre is) (**108. kép**). A sírhalmok egymáshoz kapcsolódó csoportokat alkotnak, és minden csoportnak megvannak a maga kiemelkedő tagjai.⁴¹⁴ Az Arany Temető a Kr. u. I. és III. század között volt

⁴¹⁰ Alekszandr Mihajlovics Szavinnak és Alekszandr Iljics Szemjonovnak köszönjük a rajz felhasználásának lehetőségét!

⁴¹¹ SZKRIPKIN 1997. 23–24. – további irodalommal.

⁴¹² STRABÓN 11.V.8.

⁴¹³ Nevét Nyikolaj Ivanovics Veszelovszkijtől, a XX. század eleji ásatótól kapta a nagy mennyiségű aranyletről.

⁴¹⁴ Némileg hasonló rendszert figyelhetünk meg az Alföldön a hortobágy–porosháti temetőben, amelynek 220 kurgánja 11 csoportba rendezve helyezkedik el nagy területen (ZOLTAI 1941.). Itt is vannak kiemelkedő „főnöki” kurgánok minden csoporton belül. További hasonlóság a fegyverek nagy száma.

114. kép • Lószerszám
a dacsi 1. kurgánból
(L'OR 1995. 69.,
Nr. 98. alapján)

115. kép • A dacsi fejedelmi sír
harcosa (L'OR 1995. 71.,
Nr. 103: 2. alapján)

használatban, de a legintenzívebben az I. század második felében – II. században emeltek itt kurgánokat. Főként katakombákba helyezték el a halottakat, aranylemezekkel kivarrt ruhába öltöztetve, fegyverrel, lószerszámmal, gazdag itáliai és provinciális importtárgyakkal ellátva (128–130. kép). Jellemzően férfiakról van szó, elsősorban nehéz páncélzatú harcosokról – catafractariusokról –, akik életükben a társadalmi ranglétra felső grádicsain állhattak.

A katakombás rítust és ezzel együtt a Zolotoje kladbiscse sírjait sokan az alánokhoz kötik, az erről folyó vita a mai napig nem zárult le. A leletanyag publikálói, I.I. Guscsina és I.P. Zaszecskaja a dél-itáliai importtárgyak nagy mennyiségéből kiindulva arra gondoltak, hogy Róma „előretolt” véderejeként szolgáltak a Kubán-vidéki szarmata harcosok a Kaukázus

116. kép • Széles fülekkel ellátott, féldrágakövekkel díszített aranyhüvelyű rövidkard Dacsiból (L'OR 1995. 75., Nr. 104. alapján)

117. kép • A Szokolova Mogilában talált nő viseletének rekonstrukciója, illetve részlet a ruhaalj hímzéséből (KOVПAHEHKO 1986. рис. 133. és 124. alapján)

118. kép • A porogi fejedelmi sír harcosa (KOCCHИHИKИ 1996. 73. alapján)

119. kép • Nyakperec a Nogajcsi kurgánból, a Krím egyetlen „fejedelmi” temetkezéséből a Kr. u. I–II. századból (GOLD 1991. 406., Kat. 145. alapján)

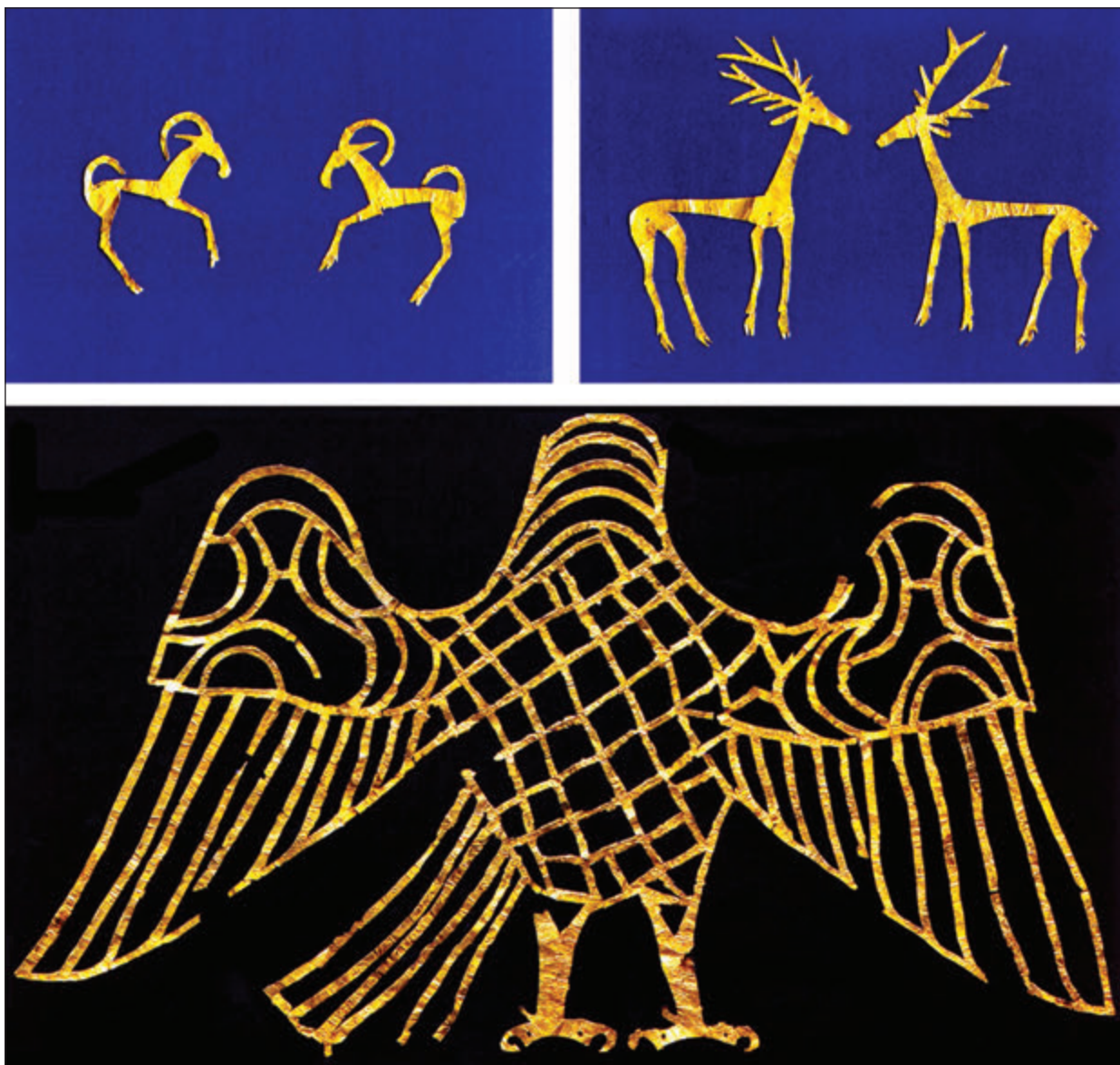

120. kép • A Nogajcsi kurgán fibulája (GOLD 1991. 405., Kat. 146. alapján)

121. kép • Gyűrű a Nogajcsi kurgánból (GOLD 1991. 405., Kat. 147. alapján)

122. kép • Baldachin arany applikációi a lipeck-lenyinói sírból (MEDVEGYEV-SZAFONOV-MATVEJEV 2008. 4. színes melléklet alapján)

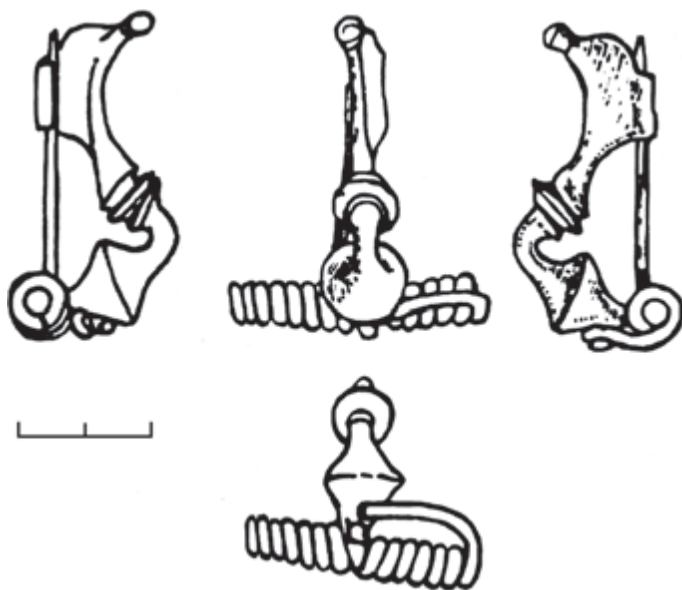

123. kép • Jogar/buzogány – életfát ábrázoló hatalmi(?)/kultikus(?)
jelvény Peszcsanijból (Kubán-vidék)
(L'OR 2001. 175., Nr. 193. alapján)

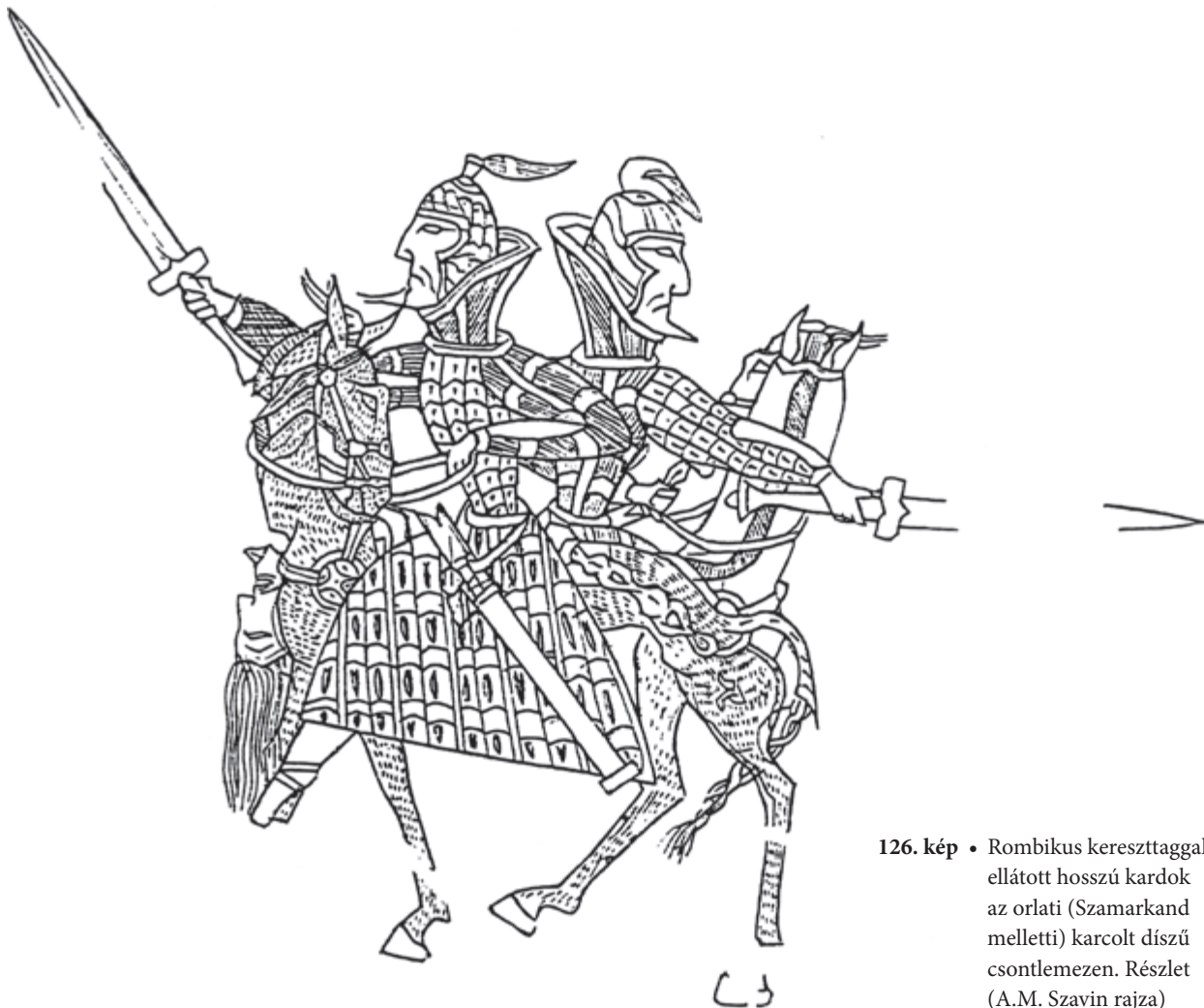
124. kép • Han-kori kínai tükör a taganrogi múzeumból (L'OR 2001. 231., Nr. 248. alapján)

125. kép • Nyugati kapcsolatokra utaló fibula a porogi 1. sírból (SZIMONYENKO-LOBAJ 1991. risz. 14: 2. alapján)

előterében.⁴¹⁵ I.I. Marcsenko szerint az újonnan kialakult alán–szirák szövetség bízta rá déli határának őrzését arra a csoportra, amelynek halottait a folyó völgyében szétszórva temették el.⁴¹⁶

A Zolotoje kladbiscse sírjait korban némileg megelőzi, részben pedig azzal egykorú – a Kr. e. I. – Kr. u. I. századra keltezhető – az ún. Zubovszkij-Vozdvizsenszkaja⁴¹⁷ csoport, amelynek lelőhelyei a Kubán bal partján helyezkednek el (108. kép). A katakombás rítus itt ismeretlen, a sírgödrök szélesek, Ny–K-i tájolásúak. A leletanyag összetétele azonban – fegyverek, ezen belül páncélzat, lószerszám, sok importtárgy, arany ruhadíszek – megint csak a felső katonai réteg sírhelyeire utal. A kutatás korábban egyöntetűen a szirák előkelőkhöz kötötte a csoportot,⁴¹⁸ majd felmerült egy, a legkorábbi alánokkal azonosító verzió is.⁴¹⁹ Ez utóbbi azokra a belső-ázsiai eredetű tárgyakra épült, amelyek a hipotézis megalkotói szerint hiung-nu, jüecsi és szaka tradíciókat tükröznek. A fent említett (vitatott) auktor adatokra alapozva úgy gondolták, hogy a Kr. e.

126. kép • Rombikus kereszttaggal ellátott hosszú kardok az orlati (Szamarkand melletti) karcolt díszű csontlemezen. Részlet (A.M. Szavin rajza)

⁴¹⁵ GUSCSINA–ZASZECKAJA 1994. 5–8., 36–40. Ez részben megfelelne annak a fent már leírt hipotézisnek, amely szerint Neronak még komoly tervei voltak az Észak-Kaukázus ellenőrzésével kapcsolatban. Amennyiben azonban elfogadjuk a Zolotoje kladbiscse alánokkal való azonosítását, akkor Neronak nem szerepelhetett a tervei között az alánok letörése.

⁴¹⁶ MARCSENKO 1995. 309–311.

⁴¹⁷ Az orosz nyelvű szakirodalomban: зубовско-воздвиженская группа.

⁴¹⁸ GUSCSINA–ZASZECKAJA 1989. – további irodalommal.

⁴¹⁹ RAJEV–JACENKO 1993.

65-ben Pompeius és Mithridatész Eupator között zajló háborúban vettek részt az alánok. Ez azonban – véleményünk szerint – nem bizonyítható egyértelműen.⁴²⁰

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a harcosok e két gazdag temetkezőhelyének – az Arany Temetőnek és a Zubovszkij-Vozdvizsenszkaja csoportnak – a rítusában alapvető különbség fedezhető fel (katakombák, illetve ezek hiánya), ami eltérő etnikumra utalhat, ugyanakkor a leletek összetétele, gazdagsága közel azonos társadalmi rétegre mutat.

Szólnunk kell itt még arról, hogy a szarmata leletanyag megjelent ugyanebben az időszakban olyan területen, ahol korábban nem volt. Ez alapján a nomádok behatoltak a Don-vidék erdős sztyeppei zónájába is.⁴²¹

Összefoglalva: már korábban is,⁴²² de jellemzően a Kr. u. I. század folyamán masszív keleti – belső- és közép-ázsiai – impulzus érkezik az európai szarmaták egyre növekvő területére, amely most már hatalmas összefüggő térséget képez az Uráltól az Al-Dunáig, majd a jazigok Kárpát-medencei térhódításával a Duna középső folyásáig. Ebben a korban már egyre több forrásadattal rendelkezünk, évekhez kötött eseményekről értesülünk. Ennek ellenére nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a keleti impulzus egy új – Közép-Ázsiából érkező – nép expanziójával függ-e össze, és ha igen, ez az új nép az alánokkal azonosítható-e. A kérdésre adott lehetséges válaszokkal a következő fejezetekben foglalkozunk.

⁴²⁰ Vö. a II.5.4. fejezetben írtakkal!

⁴²¹ MEDVEGYEV 2008. Közel 200 szarmata temetkezés került elő itt az elmúlt évtizedekben. Talán ezek lehetnek Ptolemaiosz Hippophagoi – „lóevő” – szarmatái (PTOLEM. V.8.).

⁴²² A.Sz. Szkripkin mutatta ki, hogy a prohorovkai sírok késői horizontjától kezdve, vagyis a Kr. e. II. századtól folyamatosan kimutatható a kínai hatás a szarmata leletanyagban. Ez elsősorban a rombusz alakú kereszttaggal ellátott, valamint gyűrűs markolatú kardokra vonatkozik, amelyek prototípusai már Kína késő bronzkorában jól ismertek. A kínai elemek fellelhetők az állatábrázolásos áttört csatok és más tárgyak esetében is (SZKRIPKIN 2000.).